

T.C.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ANABİLİM DALI

DELEUZE'DE DÜŞÜNMENİN NELİĞİ

Elif KORKUTATA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Kudret ARAS

Bingöl - 2025

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

DELEUZE'DE DÜŞÜNME NELİĞİ

Elif KORKUTATA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Kudret ARAS

Bingöl - 2025

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	v
ÖNSÖZ	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FELSEFE TARİHİNDE DÜŞÜNME

1.1. Klasik Felsefenin Akılcı Düşünme Anlayışı	13
1.2. Klasik Felsefenin Duyumsal Düşünce Anlayışı	15
1.3. Deleuze'ün Aşkınsal Duyumcu Düşünce Anlayışı	17

İKİNCİ BÖLÜM

DOGMATİK DÜŞÜNCE İMGESİ

2.1. Fark ve Tekrar'da Deleuze'ün Yaptığı Eleştiri	22
2.2. Eleştirinin Temel Dayanakları	27
2.3. Düşünmenin İmgesi-Dogmatik İmgeden Kaçış	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DELEUZE'DE DÜŞÜNMENİN NELİĞİ

3.1. Deleuze'de Düşünmenin Etkinliği ve Kavram Yaratımı	37
3.2. Deleuze'de Düşünmenin Neliği	38
3.3. Deleuzcü Düşünme Biçiminin Felsefi Düşünceye Katkısı	42
SONUÇ	46
KAYNAKÇA	51

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “*Deleuze’de Düşünme Neliği*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

/ / 2025

Elif KORKUTATA

ÖNSÖZ

Bu tezin ortaya çıkmasında en büyük destekçilerimden biri olan ve bu çalışma sürecinde beni yalnız bırakmayan en derin teşekkürlerimi sunmam gereken kişi, değerli danışmanım Doç. Dr. Kudret Aras'dır. Alanında sahip olduğu derin bilgi birikimi ve akademik yetkinliğinin yanı sıra, öğrencilerine karşı gösterdiği samimi ve yardımsever yaklaşımı, bu çalışmanın şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Her aşamada yolumu aydınlatan hocam, sadece felsefi kavramları ve teorileri aktarmakla kalmamış, aynı zamanda onları kendi düşünce süreçlerimde yorumlamam ve özgün bir bakış açısıyla ele almam beni cesaretlendirmiştir. Onun rehberliği sayesinde, düşünceyi yalnızca öğrenilen bir bilgi değil, sürekli dönüşen ve çoğalan bir süreç olarak görmeyi öğrendim. Akademik tartışmalara kattığı derinlik ve eleştirel bakış açısı, bu tezde yer alan analizlerin ve yorumların niteliğini doğrudan etkilemiştir.

Bu süreçte, bana her zaman güvenen ve destek veren aileme de derin şükranlarımı sunmak isterim. Onların sevgisi, sabrı ve inancı, akademik yolculuğum boyunca benim motivasyon kaynağım oldu. Her bir cümle, her bir düşünce ve her bir sayfa hem danışmanımın hem de ailemin katkılarıyla şekillendi; bu çalışma onların emeği ve güveniyle mümkün olmuştur.

Danışmanım Doç. Dr. Kudret Aras'ın engin bilgi birikimi ve rehberliği ile alemin koşulsuz sevgisi, bu çalışmanın temel taşlarını oluşturmuştur. Onların katkıları, bu tezin ortaya çıkmasında belirleyici olmuş ve bana düşünceni, yaratıcılığın ve eleştirel bakış açısının gerçek değerini göstermiştir. Bu nedenle bu çalışma, hem akademik bir ürün hem de bana yol gösteren, destek olan insanların emeğinin bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir.

Elif KORKUTATA

ÖZET

Tezin Başlığı : Deleuze’de Düşünme Neliği
Tezin Yazarı : Elif KORKUTATA
Danışman : Doç. Dr. Kudret ARAS
Anabilim Dalı: Felsefe
Bilim Dalı : Felsefe
Kabul Tarihi : 24.10.2025
Sayfa Sayısı : x (Ön) + 53 (Tez)
Bu çalışma, Gilles Deleuze’ün düşünme anlayışını “düşünmenin neliği” sorusu etrafında ele alarak, klasik felsefe tarihinde hakim olan düşünme imgelerinden radikal kopuşunu koymayı amaçlamaktadır. Klasik felsefede düşünme, genellikle akılla özdeşleştirilmiş ve doğruluk ilkesine göre yapılandırılmıştır; düşünmek, hakikate ulaşmak üzere gönüllü bir yönelim olarak kabul edilmiştir. Oysa Deleuze, düşünmeyi ne rasyonel bir tercihin sonucu ne de bilginin sessizce kendini sunması olarak kavrar. Ona göre düşünme, öznenin kendi isteğiyle başlattığı bir etkinlik değil, tersine, özneyi yerinden eden bir karşılaşma ile tetiklenen bir zorlamadır. Bu zorlama, düşünceyi önceden bilinen doğrulara değil, daha önce hiç düşünülmemiş olana doğru yöneltir. Düşünmek, böylece bir fark üretme eylemine dönüşür; düşünce kendini tekrar etmez, her seferinde yeni bir oluş yaratır. Bu bağlamda Deleuze’ün aşkınsal duyumcu felsefesi, düşünmeyi temsile değil yaratıcılığa dayalı bir süreç olarak konumlandırır. Bu tez, klasik akılcı ve duyumsal düşünme anlayışlarını Deleuze’ün ilkesine göre yapılandırılmıştır; düşünmek, hakikate ulaşmak üzere gönüllü bir yönelim olarak kabul edilmiştir. Oysa Deleuze, düşünmeyi ne rasyonel bir tercihin sonucu ne de bilginin sessizce kendini sunması olarak kavrar. Ona göre düşünme, öznenin kendi isteğiyle başlattığı bir etkinlik değil, tersine, özneyi yerinden eden bir karşılaşma ile tetiklenen bir zorlamadır. Bu zorlama düşünceyi önceden bilinen doğrulara değil, daha önce hiç düşünülmemiş olana doğru yöneltir. Düşünmek, böylece bir fark üretme eylemine dönüşür; düşünce kendini tekrar etmez, her seferinde yeni bir oluş yaratır. Bu bağlamda Deleuze’ün aşkınsal duyumcu yaklaşımıyla karşılaştırmalı olarak inceleyerek, düşünmenin yeniden nasıl tanımlanabileceğini dair özgün bir kavramsal çerçeve sunacaktır.
Anahtar Kelimeler: Oluş, Karşılaştırma, Zorlama, Fark ve Yaratıcılık

ABSTRACT

Title of the Thesis: The Essence of Thinking In Deleuze	
Author	: Elif KORKUTATA
Supervisor	: Assoc. Doç. Dr. Kudret ARAS
Department	: Philosophy
Sub-field	: Philosophy
Date	: 24 . 10 .2025
Page Count	: x (Preliminary) + 53 (Main Text)
This study examines Gilles Deleuze's conception of thought through the central question of "what it means to think," revealing his radical break from the dominant images of thought in the history of philosophy. In classical philosophy, thinking is typically identified with reason and structured according to the principle of truth; it is regarded as a voluntary orientation toward knowledge. However, Deleuze rejects the idea that thought emerges from a rational choice or from the self-disclosure of truth. For him, thinking is not an activity initiated by the subject but rather an effect of a confrontation that displaces the subject and imposes a force upon thought. This force does not direct thinking toward preestablished truths but toward what has never been thought before. Thus, thought becomes an act of generating difference rather than repeating the same; it continually enters into new modes of becoming. Within this framework, Deleuze's transcendental empiricism positions thinking not as representation but as creation. This thesis offers a comparative analysis of classical rational and empirical understandings of thought in contrast with Deleuze's transcendental empiricist perspective, proposing an original conceptual ground for redefining the nature of thinking.	
Keywords: Becoming, Encounter, Force, Difference and Creativity	

KISALTMALAR

AA-	Anlaman Alanı
AKD-	Duyumsal Düşünme Anlayışı
ADD-	Aşkînsal Duyumcu Düşünce
BT-	Beden-i Düşünen
bk-	bakınız
C-	Cogito (Descartes'ın "Düşünüyorum, öyleyse varım "öznesi)
ÇO-	Çokluk ontolojisi
DA-	Duyumsal alan
DDİ-	Domatik düşünce imgesi
D&R-	Difference and Repetition (Deleuze, 1968/1994)
DO-	Doğruluk olarak düşünme
DF-	Deleuze Felsefesi
ET-	Etika (Spinoza, 1677/2002)
F-	Fark (Difference)
F&T-	Fark ve Tekrar (Difference et)
G. Deleuze-	Gilles Deleuze
İD-	İmge-i Düşünce (Image of Thought)
İT-	İçgörü (Bergson'un sezgi kavramı)
I.Kant-	Immanuel Kant
KAR-	Karşılaşma (Encounter)
KO-	Kantçı Olumsuzluk
LOfS-	Sense'in Mantığı (Logique du sens, Deleuze, 1969)
LP-	Le Pli: Leibniz ve Barok (Deleuze, 1988)
MDF-	Metot Üzerine Düşünceler (Descartes, 1637/2006)
NK-	Nietzsche'nin Ontoloji

NP-	Nietzsche ve Felsefe (Deleuze,1962/2006)
R.Descartes-	Rene Descartes
RB-	Ruh-Beden ikililiği
SKP-	Saf Aklın Kritiği (Kant, 1781/2001)
SP-	Baruch Spinoza
ST-	Sentetik Tepki
SZ-	Süre (Bergson'un süre kavramı)
T-	Tekrar
TA-	Tekillikler Alanı
TK-	Temsil Kavrayışı
TP-	Töz Problemi
TT-	Temsilin Tenkidi
ZOR-	Zorlama
ZK-	Zorunlu Karşılaşma
ZB-	Zorunlu Bilinçdışı
vb-	VEYA BENZERİ
YAR-	Yaratıcılık (Creativity)

GİRİŞ

Gilles Deleuze (1925-1995), 20. Yüzyıl felsefesinin en özgün ve yaratıcı düşünürlerinden biri olarak, düşünmenin doğasına dair geleneksel anlayışlara karşı radikal bir perspektif geliştirmiştir. Paris’te doğmuş II. Dünya Savaşının yıkıcı koşulları içinde entelektüel kimliğini oluşturmaya başlamıştır. Sorbonne Üniversitesi’nde Jean Hyppolite, Ferdinand Alquié ve Georges Canguilhem gibi dönemin etkili düşünürlerinden dersler alarak felsefe eğitimi görmüş; 1948 yılında öğretmenlik yeterliliğini almıştır. 1950’li yıllardan itibaren çeşitli liselerde felsefe öğretmenliği yapmış, ardından Sorbonne ve Vincennes Üniversitelerinde öğretim üyeliği görevine geçmiştir. Deleuze, yaşamının büyük bölümünü akademik araştırmalar ve felsefi üretimle geçirmiştir. Onun düşünsel gelişimi, 20. Yüzyılın toplumsal ve politik dönüşümlerinden etkilenmiş ve klasik ile modern filozofların ontolojik ve epistemolojik temaları üzerinden şekillenmiştir.

Deleuze’ün erken dönem çalışmaları, klasik filozofların özgün yorumları üzerine yoğunlaşır. Ampirizm ve Öznellik (1953) adlı ilk kitabında David Hume’un deneycilik anlayışını yeniden yorumlayarak öznenin pasif biçimde değil, deneyim içindeki ilişkiler ağıyla kurulduğunu savunmuştur. Bu eserin ardından gelen Nietzsche ve Felsefe (1962), onun düşünsel yöneliminde bir kırılma noktası olarak kabul edilir. Bu kitapta Deleuze, Nietzsche’nin güç istenci ve değerlerin yeniden değerlendirilmesi kavramlarını merkeze alarak, felsefenin temsil ve özdeşlik üzerine kurulu geleneksel yapısını sorgular. 1966’da yayımlanan Bergsonculuk adlı eserinde Henri Bergson’un sezgi, süre (durée) ve yaratıcı evrim kavramlarını yeniden ele alır. Ardından Fark ve Tekrar “(1969) adlı eserleri, onun özgün felsefi sistemini olgunlaştırdığı dönemdir. “Fark ve Tekrar” adlı bu eserde Deleuze, klasik metafiziğin özdeşlik ilkesine karşı farkın kendinde değerini öne çıkarır; düşünmenin temsil edici değil, üretici bir eylem olduğunu savunur bu anlayış, onu 20. Yüzyılın “fark felsefesinin” kurucu figürlerinden biri haline getirmiştir.

1970’lerde Deleuze, psikanalist Félix Guattari ile iş birliği yaparak felsefeyi yeni bir toplumsal ve politik düzleme taşır. İkilinin ortak çalışması olan Anti-Oidipus (1972) ve Bin Yayla (1980), Kapitalizm ve Şizofreni dizisi olarak anılır. Bu eserlerde Deleuze ve Guattari, Freud’un psikanalizini ve Marksist determinizmi eleştirerek “arzu” kavramını yeniden tanımlarlar. Onlara göre arzu, bir eksiklikten değil, üretici

bir güçten doğar; toplumsal düzeni şekillendiren yaratıcı akışların temel kaynağıdır. Bu bakış açısı, hem bireyi hem toplumu durağan yapılar yerine dinamik oluş süreçleri olarak düşünmeyi mümkün kılar.

Deleuze'ün felsefesi, yalnızca bilgi kuramı ile sınırlı kalmayıp, düşüncenin yaratıcı potansiyelini, öznenin deneyimle ilişkisini ve düşüncenin kendini sürekli yeniden üretme kapasitesini merkeze alır (Deleuze, 1968: 5). Deleuze'ün yaklaşımı, düşünceyi pasif bir bilişsel etkinlik olarak görmeyen, aksine özneyi dönüştüren, yaratıcı ve çoğaltıcı bir süreç olarak konumlanmaktadır. Deleuze'ün felsefi düşüncesinin merkezinde fark, oluş, çokluk, arzu ve düşünmenin üretken doğası gibi temalar yer alır. O, Batı metafiziğinin özdeşlik, temsil ve olumsuzluk ilkelerine karşı pozitif fark ilkesini öne sürerek, varlığı sabit bir öz değil, sürekli devinen bir süreç olarak kavrar. Düşünmek, Deleuze için bir temsil değil, bir oluşun içinden geçiştir. Felsefe ise kavram yaratma sanatıdır. Bu anlayış, onun Platoncu ve Hegelci metafizik gelenekten radikal bir kopuşunu ifade eder. Felsefi üretkenliğinin yanı sıra Deleuze, sanat, edebiyat, sinema ve bilim üzerine de kapsamlı çalışmalar yapmıştır. Proust ve Göstergeler Marcel Proust'un eserinde anlamın nasıl deneyimlendiğini çözümlerken; Sinema 1: Hareket-İmge (1983) ve Sinema 2: Zaman-İmge (1985) adlı eserleri, sinema teorisinde devrim niteliğinde yenilikler getirmiştir. Ayrıca Francis Bacon: Duyumsamanın Mantığı (1981) adlı kitabında resim sanatının duyumsal boyutunu felsefi bir zeminde yorumlamıştır.

Deleuze'ün düşüncesi, yalnızca felsefi bir sistem değil, aynı zamanda bir yaşam tarzı önerisidir. Onun için düşünmek, yaşamın sınırlarında dolaşmak, varlığın alışılmış biçimlerini aşmak ve yeni anlam olanakları yaratmaktır. Yaşamının son yıllarında solunum yetmezliğiyle mücadele eden Deleuze, 1995 yılında Paris'te hayatına son vermiştir. Ancak onun ardında bıraktığı eserler, çağdaş felsefede düşünmenin ne olduğu sorusunu yeniden gündeme getirmiş; felsefeyi edebiyat, sanat, politika ve bilimin kesişiminde yaşayan bir yaratım etkinliği haline gelmiştir. Gilles Deleuze, yaşamı boyunca düşünceyi özgürleştirmeye, varlığın üretken yönünü ortaya çıkarmayı ve felsefeyi yaşamsal bir deneyim haline düşünmek nedir? sorusuna en radikal yanıtı veren felsefi miraslardan biri olarak varlığını sürdürmektedir.

Felsefe tarihinde düşünme, genel olarak iki ana paradigma üzerinden şekillenmiştir: akılcı düşünme ve duyumsal (deneyimsel) düşünme. Akılcı düşünme,

Platon, Aristoteles, Descartes, Leibniz vb. düşünürlerin örneklerinde görüldüğü üzere, düşüncenin temel işlevini akıl ve mantık ilkeleri çerçevesinde belirler ve doğruluk arayışını önceler. Bu yaklaşım, düşünmeyi önceden belirlenmiş kurallar ve mantıksal çıkarımlar çerçevesinde işler ve özneyi bir gözlemci veya yorumlayıcı pozisyonuna indirger. Oysa bu tezde de ortaya konulacağı gibi akılcı düşünme biçimi, düşüncüyü durağan bir yapı olarak kurgular ve yaratıcı potansiyeli sınırlandırır; çünkü düşüncüyü önceden bilinen doğruların analizi ve yorumuna indirger, yeni fark ve oluş üretme kapasitesini geri plana iter.

Duyumsal düşünme anlayışı ise Hume ve Locke örneklerinde görüldüğü üzere, bilginin kaynağını doğrudan deneyim ve algı süreçlerinden alır. Duyumsal yaklaşımda düşünce, nesnelerle kurulan etkileşim yoluyla şekillenir ve deneyimle beslenir. Ancak klasik duyumsal anlayış da düşüncüyü yalnızca mevcut algılarla sınırlandırarak, yeni farklar yaratma ve yaratıcı oluş üretme potansiyelini göz ardı eder. Bu noktada hem akılcı hem de duyumsal düşünme biçimleri, düşüncüyü statik ve belirli bir doğrultuya hapsederler, dolayısıyla Deleuze'ün dogmatik düşünme imgeleri başlığı altında eleştirdiği şekilde, yaratıcı bir düşünme biçimlerinin önünü tıkarlar.

Deleuze bu tür dogmatik düşünme biçimlerine karşı öncelikle aşkınsal duyumcu bir düşünme biçimi ortaya koymuştur. Bununla da klasik ve dogmatik düşünme biçimlerinin sınırlarını aşmayı hedeflemiştir. Aşkınsal duyumcu düşünme biçiminde, düşünme, öznenin iradesine bağlı bir eylem değil; dışsal güçlerin, durumların ve beklenmedik karşılaşmaların etkisiyle ortaya çıkan bir zorlamadır (Deleuze, 1968: 15). Bu zorlama, düşüncüyü önceden bilinen doğrulara değil, daha önce hiç düşünülmemiş olana yönlendirir. Deleuze, düşünmeyi, klasik anlayışlarda olduğu gibi, öngörülebilir ve sabit bir işlev olarak görmenin aksine, sürekli bir fark üretme ve oluş yaratma süreci olarak konumlandırmaktadır. Buna göre Düşünme, artık statik bir bilgi aktarımı değil, yaratıcı bir etkinliktir.

Düşünme, klasik felsefede kendiliğinden işleyen masum bir faaliyet olarak görülmüştür; bu düşünceler insanı sadece akılla özdeşleştirerek akıl sahibi olan herkesin doğal olarak düşündüğünü varsaymıştır. Bu bakış açısına göre düşünme, yanılmaz bir yeti, duyuların karanlığını aydınlatan içkin bir ışık, öznenin dünyayla kurduğu asli ilişkinin en güvenilir aracıdır. Oysa Deleuze, *Fark ve Tekrar*'da düşüncenin bu sözde masumiyetini sorgulayarak onun tarih boyunca nasıl belirli

imgeler altında disipline edildiğini, yönlendirildiğini ve hatta bastırıldığını gösterir. Ona göre düşünme, doğuştan gelen bir eğilim değil, ancak belirli koşullar altında, şiddetle karşılaşıldığında mümkün hale gele gelen istisnai bir olaydır (Deleuze, 2006, s. 178). Dolayısıyla “her insan düşünür”, “düşünmek aklın doğal işlevidir” ya da “hakikate doğru yol alan bilinç” gibi kabuller, felsefe geleneğinin içinde yer etmiş dogmatik ön kabullerden, yani Deleuze’ün ifadesiyle dogmatik düşünce imgelerinden başka bir şey değildir (Deleuze, 2006, s. 179).

Dogmatik düşünce imgesi, düşünmeyi belirli önceden tanımlanmış doğrulara yönelten ve onu belirli kategoriler içinde tutan görünmez bir şemadır. Bu şema içinde düşünce, kendi kendini kuran yaratıcı bir güç olmaktan çıkar; doğruyu bulmakla görevli itaatkar bir mekanizma haline gelir. Hakikat, düşüncenin dışındaki bir yerde konumlanan aşkın bir hedefe dönüştüğünde, düşünmek artık yeni olanı üretmek yerine verilmiş olana uymakla sınırlanır. İşte Deleuze’ün karşı çıktığı tam da bu uysal düşünme biçimidir: düşüncenin yalnızca doğruyu tanımakla görevli bir yargı organına indirgenmesidir (Deleuze, 2006, s. 180). Bu bağlamda onun düşünmenin neliğine dair sorusu epistemolojik değil, ontolojik bir sorudur: “düşünce nedir değil?” değil, “düşünce nasıl olur da düşünmeye zorlanır?” sorusu etrafında tartışılır. Deleuze, özellikle dogmatik düşünceyi eleştirir. Ona göre dogmatik düşünce, düşünceyi önceden belirlenmiş doğrulara ve mantıksal zorunluluklara tabi kılar ve böylece düşüncenin yaratıcı ve üretken doğasını bastırır. Ona göre dogmatik düşünce, düşünceyi önceden belirlenmiş doğrulara ve mantıksal zorunluluklara tabi kılar ve böylece düşüncenin yaratıcı ve üretken doğasını bastırır. Dogmatik düşünce, öznenin aktif katılımını ve deneysel keşif potansiyelini sınırlar; düşünme, öngörülebilir ve durağan bir etkinlik haline gelir. Deleuze’ün bu eleştirisiyle, düşünmeyi yalnızca tekrarlayan bir süreçten çıkarıp, özneyi zorlayan, fark üreten ve yaratıcı bir etkinliğe dönüştürdüğünü göstermesidir.

Anahtar kavramlar üzerinden değerlendirildiğinde, Deleuze’ün düşünce anlayışı daha da netleşir. Oluş (*becoming*), varlığın durağanlık varsayımından çıkıp sürekli değişim ve dönüşüm içinde olduğunu vurgular; düşüncenin sabit bir temsil işlevi olmadığını gösterir. Karşılaşma (*encounter*) ve zorlama (*forcing*), düşünceyi tetikleyen beklenmedik olayları ve güçleri ifade eder; düşünme, artık öznenin kontrolünde değil, dışsal durumlarla kurulan etkileşim yoluyla ortaya çıkar. Fark

(*difference*), tekrarlanmaktan ziyade yeni bir şey üretme kapasitesini vurgular; düşünce her eylemde yeni bir oluşa katkıda bulunur. Yaratıcılık (*creativity*), Deleuze’de düşüncenin özünü belirleyen unsurdur; düşünceyi yalnızca analiz ve yorumla sınırlandırmaz. Bu kavramların bir araya gelmesiyle Deleuze’ün düşünmeyi klasik ve dogmatik düşünme biçimlerinden radikal biçimde ayrıştırdığını ve özgün bir düşünme modeli ortaya koyduğunu göstermektedir.

Bu tez çalışması, Deleuze’ün felsefesinde düşünmeyi belirleyen bu zorlama ilkesini, yani düşüncenin kendi rahatlığından uyandırıldığı anı merkeze alacaktır. Çünkü Deleuze’e göre düşünmek, yalnızca bilen öznenin faaliyeti değil; öznenin bizzat kurulduğu, dönüştüğü, yerinden edildiği bir oluş halidir. Bu bağlamda düşünme, hakikatin keşfi değil, hakikatin yaratımıdır. Bu nedenle Deleuze’de düşünmenin neliğini anlamak, yalnızca felsefî bir yöntemi açıklamak değil, bizzat felsefenin ne olduğuna yeniden karar vermektir. Genel olarak klasik, akılcı ve duyumsal düşünme anlayışlarını, dogmatik düşünce eleştirisi ve Deleuze’ün aşkınsal duyumcu yaklaşımı çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Giriş bölümünde sunulan analiz ve yorumlar, tezin birinci bölümünde detaylandırılacak ve Deleuze’ün düşünme anlayışının özgünlüğü ile klasik düşünme biçimlerinden nasıl ayrıldığı kavramsal olarak açıklığa kavuşturulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

FELSEFE TARİHİNDE DÜŞÜNME

Düşünmenin ne olduğu sorusu, felsefe tarihinin belki de en eski fakat aynı zamanda en tartışmalı meselelerinden biridir. Antikçağdan modern zamana kadar uzanan çizgide, düşünmek, kimi zaman Tanrısal aklın insandaki yansıması, kimi zaman duyumsal deneyimin ötesine geçemeyen bir yanılsama olarak değerlendirilmiştir. Felsefe tarihinde düşünmek, insanlık tarihinin yalnızca entelektüel bir etkinliği değil, aynı zamanda varoluşta kurulan en köklü ilişki biçimidir (Aristoteles, Metafizik, 12). Felsefe tarihinde bu ilişki, kimi zaman da bilginin sınırlarını zorlayan bir deneyim olarak tanımlanmıştır. Düşünmek felsefe tarihinde İlkçağ'dan bu yana filozoflar tarafından insanı “düşünen hayvan” (Zoon logon echon) olarak tanımlamış ve düşünmeyi insanın özü olarak belirlemişlerdir. Filozoflar bu tanıma az çok farklı anlamlar yüklese de, çoğunlukla bu düşünme biçimi benimsenmiştir. Klasik düşüncede akıl ve zihin merkezli bir yaklaşımla, düşünme, doğuştan sahip olunan bir yeti olarak anlaşılmış ve böylece insanın yaşamsal yönü ihmal edilmiştir.

Sokrates düşünmeyi, kişinin kendi cehaletinin bilincine varması olarak tanımlar ve “Sorgulanmamış bir hayat yaşamaya değer değildir” diyerek, sürekli bir öz-eleştiri ve ahlaki bir arayış olarak görür. Sokrates düşünmenin pasif bir zihinsel faaliyet değil, insanın varoluşunu anlamlandıran etik bir yükümlülük olduğunu gösterir. Ona göre düşünüyor olmak, bilginin peşinden gitmekten çok daha önce, kişinin cehaletinin farkına varmasıyla başlayan bir içsel dönüşüm sürecidir. Bu nedenle düşünme, bilgiyi “Sahip olmak” değil, bilgiye doğru ilerleyen bir arayış biçimidir. Sokrates’in diyalog tekniği, düşünmeyi daima ilişkisel bir pratik olarak konumlandırır. İnsan, kendi başına kapalı bir bilinç olarak değil, başkalarıyla etkileşimi içinde kendini tanır. Sorgulama, doğruyu nihai bir reçete olarak vermekten ziyade, muhatabın kendi iç çelişkilerini fark etmesini sağlar. Bu nedenle Sokrates’in düşünme anlayışı, bilginin bir otorite tarafından aktarılmasına değil, muhatabın kendi zihinsel doğurganlığın keşfetmesine dayanır. Bu durum, onun ünlü ebelik (maieutik) benzetmesinde somutlaşır. Düşünme, ruhun zaten içinde taşıdığı doğruları açığa çıkarmasına aracılık eden bir doğum sürecidir.

Sokrates'in düşünmeyi bir içsel diyalog olarak kavrayışı, ahlaki yaşamın temelini de oluşturur. Ona göre erdem, doğruyu bilgiye sahip olmaktan ziyade, doğruyu sürekli sorgulayan bir ruh halidir. Bu sorgulama ise kişinin kendisiyle kurduğu dürüst ve kesintisiz bir iç konuşmayı gerektirir. İç ses, insanın eylemlerini yönlendiren ahlaki pusulasıdır; dolayısıyla düşünmek, bireyin hem kendini hem de eylemlerinin değerini tartmasıdır. Bu nedenle Sokrates'te düşünme, yalnızca teorik bir süreç değil, pratik yaşama yön veren etik bir yetkinlik olup insanın kendi sınırlarını keşfederek hakikate doğru yönelttiği sürekli bir arayıştır. Bu arayış, bireyin hem dünyayla hem de kendisiyle kurduğu ilişkiyi dönüştüren, eleştirel, diyalogik ve etik bir süreçtir. Düşünmek, insanı insan yapan ve onu ahlaki bir özneye dönüştüren temel yetidir; dolayısıyla Sokrates felsefesinde düşünme, varoluşun hem kaynağı hem de amacıdır.

Platon için düşünmek, duyular dünyasının ötesine geçen ve ezeli-ebedi idealar âlemine yönelen bir faaliyetti (Platon, Devlet, 5140-520). Mağara Alegorisinde olduğu gibi, gerçeğin zincirlerini kırarak gölgeler dünyasından kurtulma çabasıydı. Bu, düşüncenin ilk büyük sıçrayışı ve özgürleşme hamlesi oldu. Platon düşünmeyi ruhun kendi iç hakikatine yönelerek görünüşlerin ardındaki değişmez ilkeleri kavrama çabasıdır. Platon düşünme edimi, duyuların sunduğu parçalı ve geçici verilerin ötesine geçip varlığın özüne nüfuz etmeyi gerektirir; bu nedenle düşünme, salt zihinsel bir faaliyet olmaktan çok, ruhun kendi kaynağına doğru dönüşüdür. İnsan, gündelik yaşamın çoklu ve değişken görüntülerinde kaybolduğu ölçüde hakikati ıskalar; oysa düşünme, ruhun bu dağınıklıktan kurtulması ve kendi iç düzenini yeniden kurmasıyla mümkün olur. Düşünce, bu anlamda, bilginin edilgen biçimde alınması değil, hakikati yönelmiş etkin bir arayıştır.

Platon'un düşünme tasarımı, idealar öğretisi belirleyici bir konuma sahiptir. Düşünmek, ideaların zaman ve mekandan bağımsız düzenine katılmak, ruhun bu düzeni sezgisel bir kavrayışla yeniden hatırlamasıdır. Bu nedenle Platon, düşünmeyi bir tür hatırlama süreci olarak ele alır; ruh, bedene bağlı yaşamın görüntüsünden sıyrıldığında kendi doğrudan bilgisine yaklaşır. Düşüncenin yöneldiği gerçeklik, duyu dünyasının sunduğu geçici nesneler değil, onların pay aldığı değişmez varlık alanıdır. Böylece düşünme, insana görünüşlerin ötesine geçme, çokluğu birliğe bağlama ve deneyimin karmaşasını düzenli bir bütünlük içerisinde kavrama imkanı tanır.

Düşünme, Platon açısından aynı zamanda ahlaki bir yönelim içerir. Ruhun hakikate yükselişi, yalnızca entelektüel bir başarı değil, aynı zamanda karakterin arınmasıdır. Çünkü hakikati kavrayabilmek, ruhun kendi içsel düzenini kurmuş olmasını zorunlu kılar. Bu anlamda düşünce, bilginin peşine düşen soyut bir etkinlik değil, ruhun kendini yetkinleştirmesidir. İnsan iyi olanı bildiği ölçüde iyiye yönelir; dolayısıyla düşünme, iyinin bilgisine doğru adım atmaktır. Platon'un bu yaklaşımında düşünme ile erdem arasında kopmaz bir bağ bulunur: hakikati göremeyen ruh, tutkuların ve yanılsamaların esiri olurken, düşünebilen ruh kendi özgürlüğüne kavuşur. Dış dünyanın rastlantısal akışına teslim olmuş bir zihinsel faaliyet değil, ruhun kendi varoluşsal temelini yeniden inşa eden bir yükseliştir. Düşünme, insanı yalnızca bilgiye değil, aynı zamanda iyiye, adalete ve güzelliğe yönelten bütünlüklü bir edim olarak anlaşılır. Platon'un bu çizgisi, düşünmenin hem metafizik hem de etik bir boyuta sahip olduğunu gösterir; insan, düşündükçe özgürleşir, özgürleştikçe hakikate yaklaşır. Bu nedenle Platon için düşünmek, yalnızca bilmek değil, varlığın asli düzeniyle uyumlu bir yaşam biçimi kurma çabasıdır.

Aristoteles, insanı “düşünen hayvan” (zoon logon echon) olarak tanımlamış akli insanın, doğal ve ayırt edici yetisi olarak konumlandırmıştır (Aristoteles, Nikomakhos'a Etik, 1139). Burada düşünmek, evreni anlama ve sınıflandırma çabası sonucunda ele alınmış; insanı hayvandan üstün kılan, ancak yine de onun doğasına içkin bir kapasite olarak ortaya konulmuştur. Aristoteles de düşünme, insanın ruhunun en yüksek etkinliği olarak varlığın hakikatine yönelen bir yetkinliktir. İnsan, duyular aracılığıyla tek tek şeylerle karşılaşır; ancak bu karşılaşma yalnızca bilginin ham maddesini oluşturur. Düşünme, ise duysal olanın ötesine geçerek, nesnelerde ortak ve değişmez olanı, yani tümeli kavrama kapasitesidir. Bu bakımdan düşünme hem soyutlama hem de değerlendirme sürecini içeren, ruhun akli yanının etkinliğe geçmesidir. Aristoteles düşünmeyi bir tür içsel gözlem gibi görür; çünkü akıl, karşılaştığı formları kendi içinde tekrar eder ve onları kendi öz ışığıyla aydınlatır. Bu nedenle düşünme, sadece nesneleri tanımak değil, aynı zamanda onların nedenlerini, ilkelerini ve düzenini kavramaktır.

Aristoteles'in düşünmeyi, konumlandığı yer, onu pratik yaşamın ötesine de taşır. Aklın en yetkin biçimde işlediği etkinlik “*theoria*” yani seyirsel bilgeliktir. Burada düşünme, herhangi bir dış hedefe bağlı olmayan, kendi kendisi için

gerçekleştiren bir eyleme dönüşür. Düşünmenin bu en yüksek formu, insanı kendi sınırlı koşullarından uzaklaştırarak, evrensel düzenin akli yapısıyla ilişkilendirir. Bu nedenle Aristoteles, insanın mutluluğunu da büyük ölçüde düşünme etkinliğinin sürekliliğiyle ilişkilendirir; çünkü insan, akıl sahibi bir varlık olduğu için en insani yaşam, aklın tam anlamıyla gerçekleştiği yaşamdır. Aristoteles'te düşünme yalnızca teorik akılla sınırlı değildir; pratik akıl da düşünmenin önemli bir boyutunu oluşturur. İnsan, eylemlerine yön verirken de düşünür; ancak burada amaç, hakikati bilmekten çok doğru olanı seçmektir. Bu nedenle pratik akıl, düşünmeyi etik alana taşır ve insanın karakter oluşumu üzerinde belirleyici bir rol oynar. Bir başka deyişle düşünme, sadece bilmek için değil, iyi yaşamak için gereklidir. Aristoteles'e göre erdemli davranış ancak düşünme yoluyla seçilir ve bu seçim sürekli tekrarladıkça karakterin bir parçası haline gelir. Düşünme, duysal verileri aşarak da hakikati kavramayı, eyleme yön verirken doğru olanı seçmeyi ve insanın kendi öz doğasını gerçekleştirmesini sağlar. Bu nedenle Aristoteles için düşünme hem bireysel gelişimin hem de insani mutluluğun temel koşulu olarak görülür.

Orta çağ felsefesinde düşünme, bağımsız bir eylem değil, inançla iş birliği içinde olan bir faaliyettir. Temel amaç, zaten kabul edilmiş olan dini hakikatleri akıl yoluyla anlamak, sistemleştirmek ve savunmaktır (Akın, 2024). Bu dönemde akıl "İmanın Hizmetçisi" (Ancilla theologiae) olarak görülmüştür. Düşünmenin görevi, vahyin ışığında çalışmak ve onu mantıksal bir çerçeveye oturtmaktır. Bu nedenle, Antik Yunan'daki Saf Spekülasyon veya şüphecilik değil, inanılanı anlama çabası ön plandaydı. Orta çağın önemli düşünürlerinden Thomas Aquinas, Aristotelesçi akıl ile imanı uzlaştırmaya çalıştı. Ona göre düşünmek (akıl), ancak Tanrı inancı ile tamamlanabilir bir eylemdir. Burada düşünce teolojinin hizmetine girmiş ve özerkliği sınırlandırılmış gibi görünse de yine de kutsal alanla ilişki kurmanın bir yolu olarak görülüyordu. Orta çağda düşünme, özgür bir keşif aracı olmaktan ziyade, kutsal kabul edilen bir metnin ve inancın rasyonel bir zemine taşınması işlevini gördü. Bu düşünceyi sınırlayan bir durum gibi görünse de aslında mantık, dil analizi ve metafizik alanlarında son derece incelikli ve sistematik bir düşünce geleneğinin doğmasına yol açmıştır.

Alman idealizminin zirvesi Hegel ise düşünmeyi durağan bir özellik olmaktan çıkarıp diyalektik bir süreç olarak kavramsallaştırdı. Ona göre düşünce (*Tin veya*

Geist) tez, antitez ve sentez üçlü hareketiyle tarih içinde kendini gerçekleştiren bir gerçektir. Bu, düşüncenin dinamik ve tarihsel boyutunu vurgulayarak, onu statik bir tanımdan kurtardı. Hegel de düşünme, insanın dünyayla ilişkisinin en yüksek biçimi ve tin denen bütünsel yapının kendini gerçekleştirme sürecidir. Düşünme, yalnızca zihinsel imgeler kurmak ya da soyut kavramlar üretmek değildir; düşünme, gerçekliğin kendi içsel yapısına uygun bir kavramsal hareketi izleyerek, var olanın özünü kavramaya yönelen organik bir etkinliktir. Bu nedenle düşünme, dış dünyayı basitçe tasvir eden bir eylem olmaktan çok, gerçekliğin kendi akli yapısını görünür kılan bir süreçtir. Hegel'in ünlü ifadesiyle "gerçek olan akılsaldır" çünkü düşünme, aklın kendi kendisini nesnede bulduğu ve nesneyi kavram aracılığıyla içkin biçimde açıkladığı bir bütünlük yaratır.

Hegel de düşünme anlayışı özne ile nesne arasındaki karşıtlığı aşma gücüne sahiptir. Modern felsefenin sıkça karşılaştığı düalizm sorunu, Hegel'in diyalektik yöntemiyle aşılar; çünkü düşünme, kendi içine kapanmış bir bilinç faaliyeti değil, kendini sürekli aşarak daha yüksek bir birlik düzeyine erişen tinsel bir harekettir. Bu süreç, tez-antitez-sentez biçiminde mekanik bir şema değil, kavramın kendi iç zorunluluğundan kaynaklanan dinamik bir gelişimdir. Özne, kendisini dünyadan ayırdığı ölçüde düşünmeye başlar; fakat düşünme, bu ayrılığı tersine çevirerek özne ile nesnenin daha yüksek bir birliğe ulaşmasını sağlar. Böylece düşünme, bilincin kendi sınırlı konumunu aşarak evrensel aklın düzeyine yükselmesi anlamına gelir. Düşünme, aynı zamanda tarihseldir; çünkü Hegel'e göre tin, tarih içinde özgürlüğünü ve kendilik bilincini geliştirerek olgunlaşır. Düşünme, tarihin farklı aşamalarından ortaya çıkan bilinç biçimlerini bir araya getirir. Ve onları kavramsal bir bütün içinde yeniden kurar. Bu bakımdan düşünmek, yalnızca bireyin kişisel zihinsel faaliyeti değil, insanlığın tinsel mirasını yeniden işleyip anlamlandırma yetisidir. Birey, düşünme aracılığıyla kendi tikel konumundan çıkıp evrensel tinin hareketine katılır; böylece düşünme, bireyin kendisini daha yüksek bir anlam alanında konumlandırmasını mümkün kılan özgürleştirici bir etkinliği ve gerçekliği kavramın hareketi içerisinde temellendiren, özne- nesne ayrımını aşan, tarihsel ve tinsel bir süreçtir. Bu süreçte düşünme hem kendini hem dünyayı yeniden kuran yaratıcı bir etkinlik olarak belirir. Düşünmenin bu bütünsel niteliği, Hegel'e özgü idealizmin temelini oluşturur: düşünme, yalnızca gerçekliği anlamının değil, gerçekliğin bizzat kendini açığa vurmasının da adıdır.

Modern felsefenin kurucusu sayılan Descartes, düşünmeye radikal bir temel kazandırdı. Tüm şüpheyi bir yöntem olarak kullanıldığında, ulaştığı en sağlam gerçek ve düşünceyi kuşkuya rağmen doğruluğa götüren en önemli dayanak olarak belirleyen düşünen benliğin varlığıydı: “düşünüyorum o halde varım” (cogito, ergo sum). Yani “düşünüyorum, öyleyse varım” önermesiyle düşüncenin kendine yeten açıklığına duyulan güveni radikalleştirmiştir (Descartes, 2002, s. 34). Descartes için düşünmek, sadece bir yeti değil, varlığın bizzat kendisinin en temel kanıtıydı. Bu hamle, özneyi felsefenin merkezine yerleştirdi ve tüm bu yaklaşımlar düşüncenin hakikate kendiliğinden yöneldiği fikrini taşır; düşünmek, özünde iyiye ve doğruya yönelik doğal bir edim olarak kabul edilip düşünceyi yine kendi üzerine dönerek kendini temellendirdiği epistemolojik bir devrim yaratmıştır.

Descartes düşünmeyi, insan özünün hem kaynağı hem de kesin bilgiye ulaşmanın tek güvenilir yoludur. Onun felsefesinde düşünme yalnızca zihinsel bir etkinlik değil, varoluşun temellendiği asli bir özellik olarak tanımlanır. Bu nedenle düşünme, herhangi bir zihinsel işlemi gerçekleştirmekten daha geniş bir anlama sahip olup, kuşku duyma, doğrulama, anlama, tasarlama, isteme ve hatta hayal kurma gibi tüm bilinç durumlarını kapsar. Descartes’ın bu kapsamlı düşünme anlayışı, onun metodik şüphesinin üzerinde yükseldiği zemini oluşturur ve öznenin kendisine geri dönüşünü mümkün kılar. Descartes’ın ünlü “cogito” formülasyonu, düşünmenin en temel bilgi olarak nasıl işlev gördüğünün açık bir ifadesidir. Her şeyden kuşku duyabileceğini kabul ederken, kuşkunun kendisinin bir düşünme etkinliği olduğunu fark eder. Böylece düşünmenin varlığı, öznenin varoluşunu doğrulayan en sağlam kanıt dönüşür. Bu noktada Descartes’ın yeniliği, düşünmeyi insan özünün tanımı haline getirerek bilginin metafizik temelini öznenin içsel deneyimine dayandırmasıdır. Düşünme, Dış dünyanın kesinliğinden bağımsız olarak öznenin kendi varlığını bildiği bir alan yaratır; bu alan felsefi araştırmanın başlangıç noktasını teşkil eder.

Descartes düşünme, bedenden bağımsız bir cevher olarak tanımlanan ruhun asli etkinliğidir. Ruh düşünmeye, beden ise uzamdan yer kaplamaya özgüdür; dolayısıyla düşünme, maddesel yapının sınırlarından bütünüyle ayrılmıştır. Bu ayrım, onun düalizminin merkezinde yer alır ve insanın kendini bilme etkinliğini maddi dünyadan bağımsız bir kesinlik alanına taşır. Düşünme edimi, fiziksel koşullardan etkilenmeyen saf bir içsel faaliyet olarak tasavvur edilir ve bilginin sağlamlığı bu bağımsızlığa

dayanır. Descartes insanın hem varoluşunun mutlak kesinliği hem de bilginin başlangıç noktasıdır. Düşünen özne, kendini düşünme yoluyla temellendirir ve bu temellendirme tüm felsefi sistemin merkezine yerleşir. Düşünme, ruhun özü olarak insanın en saf etkinliği haline gelir; insanın ne olduğu, nasıl bildiği ve dünyayla nasıl ilişki kurduğu bu etkinliğin etrafında şekillenir. Bu nedenle Descartes'ta düşünme, yalnızca zihinsel bir işlem değil, insanın kendine ve hakikate açıldığı ontolojik bir kapıdır.

Heidegger için “düşünmek, varlığın evinde hizmet etmektir.” Diyerek, onu varlığın anlamını açığa çıkaran bir tür dinleme ve beklemeye dönüştürür. Modern dünyada unutulmuş olan “varlık sorusuna geri döndürmeyi amaçladı. Ona göre düşünmek, bir problem çözme tekniği değil, “varlığın evinde hizmet etmektir.” İnsan (Dasein), kendi varlığının anlamını sorgulayarak kendini varoluşunun olanakları içinde anlamlandırıyor. Heidegger için düşünmek, uyanıklık haliydi. Heidegger'in öğrencisi Jean-Paul Sartre ise bu fikri daha somut bir zemine taşıdı: “insan, kendini nasıl yaparsa öyledir”. Ona göre düşünmek bizleri kendimiz için varlık (etre-pour-soi) kılar; bu, mutlak bir özgürlük ve bu özgürlüğün getirdiği ezici bir sorumluluk demektir. Düşünmek, tüm sonuçlarını üstlenmeye mecbur bırakıyordu.

Bu noktada felsefe tarihinde düşünmenin iki ana çizgisi belirginleşir: ilki düşünceyi temsil ve doğruluk ilişkisi üzerinden tanımlayan klasik çizgi, ikincisi ise düşünmeyi yaratıcı bir eylem olarak gören daha deneyimsel çizgi Deleuze, ikinci çizgiyi benimseyerek düşünmeyi “oluş” kavramı etrafında yeniden kurar; düşünmek artık ne olduğunu bilmek” değil, ne olabileceğini sezmektir (Deleuze & Guattari, Bin Yayla, 21). Bu perspektif, felsefi düşünceyi yalnızca geçmişi yorumlayan bir kudret olarak konumlandırılır. Kısacası felsefe düşünme tarihinde Aristoteles'ten başlayıp diğer filozoflara ve Deleuze'e kadar uzanan bu yolculuk, düşünme eyleminin nasıl derinleşerek, zenginleştiğini gösterir. Düşünmek, artık sadece insanı tanımlayan bir özellik değil, onu sürekli olarak kendi varlığını, değerlerini ve dünyadaki yerini yeniden inşa etmeye, hatta yeni dünyalar yaratmaya zorlayan, dinamik, zorlu ve özgürleştirici bir süreçtir. Bu anlamıyla düşünmek, insanı bir kategori olmaktan çıkarıp, bitmemiş bir proje, daimi bir olma ve yaratma haline dönüştürür.

1.1. Klasik Felsefenin Akılcı Düşünme Anlayışı

Klasik felsefenin temel problemlerinden biri, insanın doğru ve güvenilir bilgiye nasıl ulaşabileceği sorunudur. Bu bağlamda akılcı düşünme anlayışı, rasyonel kavrayış ve mantıksal akıl yürütme yetisinin epistemolojik değerini ön plana çıkarır. Akılcı yaklaşım, duyuların yanıltıcı olabileceği ve ancak aklın rehberliğinde kesin bilgiye ulaşabileceği iddiasını içerir. (Platon, Devlet, 509b). Bu anlayış, felsefî tarih boyunca Platon'dan Descartes'a ve günümüze kadar farklı şekillerde yorumlanmış ve sistematik bir düşünce geleneği olarak gelişmiştir.

Platon'un felsefesindeki akıl, bilginin temel ölçütü olarak ön plana çıkar. Ona göre duyular, yalnızca gölgeleri algılayabilir; gerçek bilgi ise değişmeyen ve ideal formlardan oluşan bir dünyaya yönelmiş akıl aracılığıyla elde edilir (Platon, Devlet, 517 a-e). Burada akıl, salt mantıksal çıkarım yetisi olarak değil, aynı zamanda ontolojik bir kavrayış aracı olarak işlev görür. Dolayısıyla Platon'a göre akılcı düşünme, doğruyu yanlıştan ayırmanın ve varlığın özünü anlamanın temel yoludur. Platon'da akıl, yalnızca bilgiye ulaşmanın aracı değil, aynı zamanda insanın ruhsal ve etik olgunlaşmasının temel unsuru olarak görülür. Ona göre ruh üç bölümden oluşur. Akıl, irade ve arzular. Akıl, bu yapıyı yönlendirir ve dengeleyici unsurudur; doğru bilgiye ulaşmak, ruhun diğer bölümlerini denetleyebilme kapasitesi ile doğrudan bağlantılıdır (Platon, Devlet, 441, c-d). Bu noktada akılcı düşünme, salt mantıksal çıkarımlardan ibaret değildir; aynı zamanda insanın erdemli bir yaşam sürmesinin epistemolojik temelini oluşturur. Platon'nun idealar kuramı bilginin nesnel ve değişmez bir temelini olabileceğini gösterirken, aynı zamanda filozofun görevinin, bu gerçekliği kavrayarak toplumu yönlendirmek olduğunu ortaya koyar (Platon, Devlet, 520-b).

Descartes için akıl, sistematik bir yöntemin uygulaması ile kesin bilgiye ulaşmanın garantisidir. Descartes, metodik şüpheyi bir araç olarak kullanarak, tüm bilgilerden kuşku duymaya başlar; ancak şüphe edemediği bir şey vardır: “Düşünüyorum, öyleyse varım” (Cogito, ergo sum) (Descartes, Meditasyonlar, 1641, s. 17). Bu temel aklın kendi kendini doğrulayan bir özne olarak epistemolojik güvence sağlayabileceğini gösterir. Descartes'ın bu yaklaşımı, modern bilimsel yöntemin doğuşunu da etkiler; çünkü doğru bilgiye ulaşmanın yolu, mantıklı, sistematik ve deneyimden bağımsız bir akıl yürütme sürecinden geçer (Descartes, Metot üzerine

konuşma, 1637, s. 23). Ayrıca Descartes aklın Tanrı kavramı ve sonsuzluk gibi metafizik sorunları ele alırken de merkezi rol oynadığını vurgular; akıl, sadece bireysel bilgi değil, evrensel gerçekliklerin kavranmasında da belirleyicidir rol oynar. Descartes, 17. Yüzyılda akılcı düşünme anlayışını da sistematik şüphe ile yeniden tanımlıyor. Onun ünlü “cogito, ergo sum” önermesi, düşünce ve akıl yoluyla kesin bilgiye ulaşmanın temelini oluşturmuştur. (Descartes, meditasyonlar, 1641, s. 17). Descartes, duyuların yanılmaz birliğini göstererek, yalnızca akıl yoluyla elde edilen bilginin güvenilir olduğunu vurgular. Bu noktada akıl, yalnızca mantıksal çıkarım aracı değil, aynı zamanda epistemolojik bir garanti mekanizmasıdır. Descartes’ın analitik yöntemi, aklın sistematik ve metodik kullanımını dolayısıyla modern bilim ve felsefenin temellerini şekillendirmiştir.

Kant’ın akıl anlayışı, Platon ve Descartes’tan farklı olarak, eleştirel bir boyut kazanır. Kant’a göre insan aklı deneyimle sınırlandırılmıştır ve deneyimin dışında saf bilgiler elde edilemez (a priori bilgi), ancak akıl deneyimi organize eden kategorik yapıyı sağlar (Kant, Saf Aklın Eleştirisi, 1781, s. 45). Bu bakış açısı, aklın hem epistemolojik hem de metafizik sınırlarını ortaya koyar. Örneğin, nedensellik ilkesi, deneyimle kazanılmayan bir bilgi gibi görünse de akıl sayesinde deneyimini anlamlandıran zorunlu bir çerçeveye dönüşür (Kant, Saf Aklın Eleştirisi, 1781, s. 57). Böylece Kant, aklın salt metafizik veya mantıksal bir yeti olmanın ötesinde, insan deneyimini şekillendiren aktif bir işlev taşıdığını ortaya koyar. Ayrıca Kant’ın ahlak felsefesi, akılcı düşünmenin normatif boyutunu vurgular, insanın özgür ve ahlaklı bir varlık olabilmesi, aklın pratik yönünün kullanılmasıyla mümkündür (Kant, Saf Aklın Eleştirisi, 1781, s. 45). Aynı zamanda Kant, Platon ve Descartes’ın öne çıkardığı saf akıl anlayışının sınırlarını çizer; akıl, deneyimden bağımsız olarak var olan gerçekleri bilmez, fakat deneyimi şekillendiren kategorik çerçeveyi sağlar. Kant için akıl hem epistemolojik hem de ahlaki bir işlev taşır; akılcı düşünme, yalnızca bilgiye ulaşmak değil, aynı zamanda ahlaki yasaları da belirleyen bir güçtür. (Kant, Pratik Aklın Eleştirisi, 1788, s. 67). Ona göre akıl, bilgiyi yalnızca düzenlemekle kalmaz, aynı zamanda deneyime anlam kazandırır (Kant Saf Aklın Eleştirisi, 1781, s. 45). Aynı zamanda Kant, Platon ve Descartes’ın öne çıkardığı Saf akıl anlayışının sınırlarını çizer; akıl deneyimden bağımsız olarak var olan gerçekleri bilmez, fakat deneyimi şekillendiren kategorik çerçeveyi sağlar. Kant için akıl, hem epistemolojik hem de ahlaki bir işlev taşır; akılcı düşünme, yalnızca bilgiye ulaşmak değil, aynı zamanda

ahlaki yasaları da belirleyen bir güçtür (Kant, Pratik Aklın Eleştirisi, 1788, s. 67). Bu bağlamda akıl, Platon'daki metafizik boyut ve Descartes'daki metodik kesinlikten farklı olarak, deneyim ve normatif yapı arasında köprü kurar.

Klasik felsefede akılcı, düşünme anlayışı Platon, Descartes ve Kant ekseninde incelendiğinde insan aklının bilgi, doğruluk ve etik değerler bağlamındaki merkezi rolü ortaya çıkar. Platon'un idealar dünyası, Descartes'ın metodik şüphesi ve Kant'ın eleştirel akıl anlayış, aklın tarihsel süreç içerisindeki dönüşümünü ve modern felsefeye etkisini göstermektedir. Bu üç filozofun çalışmaları akılcı düşünmenin yalnızca mantıksal bir süreç değil, aynı zamanda insanın kendini, dünyayı ve toplumu anlamlandırma çabasının temel aracı olduğunu gösterir. Klasik akılcılık, modern düşünceye temel oluşturan epistemolojik ve ontolojik perspektiflerin gelişiminde belirleyici bir rol oynar. Platon, Descartes ve Kant birbirinden farklı sistemler kurmuş olsalar da hepsinin ortak bir eğilimi vardır. Akılcı düşünme biçimi açısından Düşünce iyi niyetlidir. Hakikati aramak gerekir ve bu, doğru bir yöntemle başarılabilir.

Deleuze ise bu varsayımı reddeder. Ona göre düşünce hakikati aramak istemez, tam tersine tembeldir, uyuşuktur, hatta çoğu zaman düşünmekten kaçır. Bu nedenle düşünme ancak bir zorlama, bir karşılaşma hatta bir şiddet ile başlar. Klasik akılcı modeller düşünceyi hep içsel bir ışıkla başlatırken, Deleuze düşünmenin dışsal karanlıklara tetiklenen bir olay olduğunu savunur. Bu bakış açısı felsefe tarihinde düşünmenin yalnızca “doğruyu arama” etkinliği değil; aynı zamanda yanlışla karşılaşma cesareti olduğunu hatırlatır.

1.2. Klasik Felsefenin Duyumsal Düşünce Anlayışı

Klasik felsefede akılcı yaklaşımın yanında, felsefenin duyumsal düşünce anlayışı içerisinde duygusal ve sezgisel düşünme anlayışı da felsefi tartışmaların önemli bir boyutunu oluşturur. Bu yaklaşım, insan bilgisinin yalnızca mantıksal çıkarımlara dayanmadığını aynı zamanda duyguların, sezgilerin ve deneyimsel bütünlüğün bilgiye katkıda bulunduğunu savunur. Akılcı düşünmenin katılığına karşı, bu anlayış insan deneyimini daha bütüncül ve organik bir perspektifle ele alır (Hume, 1739, s. 68). Sezgi ve duygular, yalnızca bireysel tecrübeyi yönlendirmekle kalmaz, aynı zamanda etik ve estetik yargıların temelini de oluşturur. (Bergson, 1907, s. 51). Bu kısımda, duygusal ve sezgisel düşünmenin izleri Spinoza, Hume ve Bergson üçlüsünde açıkça görülür.

Spinoza'dan yola çıkarsak o duyguları yalnızca irrasyonel güçler olarak görmez aksine, akıl ve duygu birbirini tamamlayan iki boyuttu ona göre, duygular, insanın doğa ve Tanrı ile olan ilişkisinin ifadesidir ve doğru bir şekilde anlaşılmaları durumunda bilginin derinleşmesine katkı sağlar (Spinoza, 1677, s. 45). Spinoza, duygu ve aklı karşıt kavramlar olarak değil, insan doğasının farklı tezahürleri olarak ele alır; bu bakış açısı, duygusal ve sezgisel bilginin epistemolojik önemini ortaya koyar (Spinoza, 1677, s. 52). Örneğin, nefreti ve tutkuyu anlamak, bireyin kendi özgürlüğünü ve doğa ile uyumunu kavramasına yardımcı olur (Spinoza, 1677, s. 57). Burada aklın rolü duyguları anlamlandırmak ve onları etik bir çerçevede yönlendirmektir. Dolayısıyla sezgi ve akıl birbirini destekleyen süreçler olarak işler (Spinoza, 1677, s. 61). Ayrıca Spinoza, "Etika" adlı eserinde, insanın duygularının doğa yasalarıyla belirlendiğini de savunur. Ona göre, duyguların anlaşılması insanın özgürlüğüne ulaşmasının ön koşuludur (Spinoza, 2024, s. 123). Spinoza, duyguları yalnızca negatif birer güç olarak değil, insanın doğa ile uyumlu bir şekilde var olma potansiyeli olarak görür (Spinoza, 2024, s. 145). Bu anlayış, duyguların etik ve epistemolojik birer araç olarak değerini ortaya koyar.

Hume ise, bilginin kaynağını akıl kadar duygularda ve deneyimde arar. Ona göre insanın davranışlarını yönlendiren temel unsur mantık değil, tutkular ve duygulardır (Hume, 1739, s. 72). Etik yargılar, rasyonel çıkarımlar yerine duygusal tepkilerin bir ürünüdür; insanın iyi ve kötüyü ayırt etmesi, sezgisel empati ve duygu ile doğrudan ilgilidir (Hume, 1739, s. 78). Hume'un eleştirel katkısı, aklın yalnızca bilgi doğrulama aracı değil, duygusal yaşamın organize edicisi olduğunu göstermesidir (Hume, 1739, s. 85). Ayrıca Hume, nedensellik kavramını da yalnızca gözlemlenen olayların bağlantısı olarak değil, insan zihninin duyusal ve alışkanlığa dayalı sezgisel bir yorumu olarak açıklar (Hume, 1739, s. 88). Bu bağlamda, duygusal ve sezgisel düşünme, insan bilincinin epistemolojik ve ahlaki temelini oluşturur. Hume "İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma" adlı eserinde, bilgi edinmenin duyusal deneyimlere dayandığını belirtir. Hume insanların düşünceleri ve inançları doğrudan deneyimlerden türetildiğini ve bu süreçte duyguların rolü olduğunu belirtir (Hume, 2023, s. 67). Hume, ahlaki yargıların da duygusal temellere dayandığını savunur; bu da onun etik anlayışının duyusal ve sezgisel bir temele oturduğunu gösterir (Hume, 2023, s. 89).

Bergson da Sezgiyi akıldan ayrı ve üst düzey bir kavrayış biçimi olarak değerlendirir. Ona göre sezgi, olayların ve yaşamın içsel akışını kavrayabilme yetisidir ve bu yeti, mantıksal analizle tam olarak elde edilemez (Bergson, 1907, s. 53). Bergson'un "Yaşayan Zaman" anlayışı sezgi ile kavranabilecek bir süreklilik ve organik bütünlük sunar; bu, analitik ve mekanik akıl ile ölçülemeyen bir bilgi düzeyini ifade eder (Bergson, 1907, s. 59). Sezgi özellikle etik ve estetik yargılardan, insan deneyiminin derinliğini ortaya koyar ve bireyi yaşamın akışı ile uyumlu bir varlık olarak konumlandırır (Bergson, 1907, s. 62). Böylece Bergson, akıl ve sezgiyi karşıt değil, birbirini tamamlayan epistemik yollar olarak sunar; akıl, sınırlı ve parçalı bilgi üretirken, sezgi, bütünsel ve organik anlayışı sağlar (Bergson, 1907, s. 68). Bergson klasik zaman kavramını eleştirdiği için onun yerine "süre" kavramını kullanır ve süreyi de "Süre ve Eşzamanlılık" adlı eserinde, zamanın sadece mekanik bir ölçü değil, içsel bir deneyim olduğunu vurgular. Böylelikle Bergson, sezgiyi, bu içsel zamanın doğrudan algılamasını sağlar ve mantıklı akıl yürütme bu tür bir algıyı yakalayamaz (Bergson, 2023, s. 112). Bergson, sezgiyi son olarak doğrudan deneyimin ve özgürlüğün kapılarını aralayan bir araç olarak değerlendirir.

Burada Spinoza, Hume ve Bergson'un düşünceleri, duygusal ve sezgisel düşünmenin felsefi bilgi üretimindeki rolünü vurgulamıştır. Spinoza, duyguların doğa yasalarıyla belirlendiğini ve insanın özgürlüğüne ulaşmasının ön koşulunun duyguların anlaşılması olduğunu savunmuştur (Spinoza, 2024, s. 123). Hume, bilgi edinmenin duygusal deneyimlere dayandığını ve ahlaki yargıların da duygusal temellere dayandığını belirtir (Bergson, 2023, s. 112). Bu önemli üç düşünür duygusal ve sezgisel düşünmenin bilgi edinme süreçlerindeki önemini ortaya koyar. Onların eserleri, duyguların ve sezgilerin sadece bireysel deneyimlerin değil, aynı zamanda evrensel bilgiye ulaşmanın da araçları olduğunu göstermiştir.

1.3. Deleuze'un Aşkınsal Duyumcu Düşünce Anlayışı

Gilles Deleuze, felsefeyi yalnızca akıl yürütme olarak değil, aynı zamanda bedensel ve duyumsal bir etkinlik olarak görür (Deleuze, 2017, s. 42). Ona göre klasik felsefe, düşünmeyi özne merkezli ve mantıksal çıkarımlara dayalı bir süreç olarak sınırlar ve bu yaklaşım düşüncenin zenginliğini yok sayar. Deleuze, aşkınsal düşünme kavramıyla, düşünmenin hem bedenle hem de duyularla etkileşim içinde

gerçekleştğini gösterir (Deleuze, 2017, s. 45). Bu hem epistemolojik hem de etik düzlemde klasik anlayışa bir eleştiri olarak okunabilir.

Aşkınsal düşünme, Deleuze'e göre, soyut akıl yürütmenin ötesine geçerek duyusal deneyimlere odaklanır (Deleuze & Guattari, 2020, s. 112). Düşünme, sadece zihinsel bir süreç değil, bedenin ve duyuların katkısıyla anlam düşüncenin kendisini beden ve duyular aracılığıyla ifade etmesi sayesinde, klasik felsefede göz ardı edilen bir bilgi boyutunu açığa çıkarır (Deleuze, 2017, s. 58). Bu bağlamda, aşkınsal düşünme hem bireysel hem de toplumsal düzlemde yeni anlam üretimlerini mümkün kılar. Deleuze, Platon, Descartes ve Kant gibi klasik düşünürlerin akıl merkezli epistemolojisini eleştirmektedir (Deleuze, 2017, s. 61). Bu anlayış bedeni ve duyusal deneyimi yok sayarak düşünmeyi sınırlandırmaktadır. Örneğin, Descartes'ın "Düşünüyorum, öyleyse varım" önermesi, aklın üstünlüğünü vurgularken beden ve duyguların bilgisini ikinci plana iter (Deleuze, 2017, s. 63). Deleuze, bu sınırlılığı aşmak için düşünmenin bedensel ve duyumsal boyutunu merkeze alır. Düşünme artık yalnızca zihinsel bir etkinlik değil, aynı zamanda duyuların ve bedenin yarattığı bilgiyle bütünleşmiş bir süreçtir (Deleuze & Guattari, 2020, s. 118).

Felsefede özne kavramı tarih boyunca çoğunlukla sabit bir varlık ya da töz olarak ele alınmıştır (Kudret Aras, 2020:54). Bu geleneksel yaklaşımı, özneyi statik ve değişmez bir ontolojik birim olarak görmekle eleştirir. Deleuze ise özneyi bu dogmatik çerçevenin dışında, sürekli bir oluş (becoming) ve olaylar dizisi olarak konumlandırır (Aras, 2020: 57). Özne, sabit bir kimlik yerine, aşkınsal düzlemler aracılığıyla farklılık ve deneyim ilişkileriyle sürekli kendini yeniden kurar; bu yönüyle aşkınsal-duyumcu (transcendental empiricism) düşünce, Deleuze'ün özne anlayışının temel metodolojisi ve ontolojik dayanağıdır (Aras, 2020:60).

Aşkınsal-duyumcu düşünce, özne-oluşun ontolojik tasarımında merkezi bir kavramdır. Özne, yalnızca deneyimlenen bir bilinç birimi değil, aşkınsal düzlemler özneyi sürekli yeniden yapılandıran ve farklılaştıran ilişkiler ağıdır (Aras, 2020:63). Deleuze'e göre özne, bu duyumsal olan ve aşkınsal düzlem aracılığıyla ortaya çıkar; özneleşme, sabit bir kimlikten ziyade bir süreçtir ve bu süreç, farklılıkların ve tekrarların örgütlediği aşkınsal bir bağlamda gerçekleşir (Aras,2020: 65). Deleuze'de Aşkınsal-duyumcu düşünce, ontolojik araç olarak felsefesinde temel bir yöntem olarak işlev görmüştür. Bu düşünce tarzı, yani bireyin ve dünyanın etkileşim alanının,

yalnızca epistemolojik değil aynı zamanda ontolojik önemini olduğunu vurgulamıştır (Deleuze,2001:34). Özne, bu bağlamda, farklılık ve tekrar ilişkilerinden doğan bir oluş olarak tanımlanır, belirli bir özdeşlik değil olaylar arasında geçişken, sürekli değişen ve dönüşen bir süreçtir (Deleuze, 1994: 75). Dolayısıyla özne-oluş aşkınsal düzlemdeki duyumsal deneyimlerin örgütlenişi ve farklılıkların sürekli yeniden üretimiyle şekillenir (Deleuze, 2001:190). Deleuze’ün aşkınsal duyum ve düşünce anlayışı felsefede geleneksel anlayışların ötesine geçerek düşüncenin yaratıcı ve üretken doğasını vurgular. Duyum, sabit bir öznenin pasif bir alıcısı olduğu bir fenomen değil, düşüncenin aktif bir bileşeni olarak ortaya çıkar. Bu anlayış, Deleuze’ün felsefesinin temel taşlarından birini oluşturur ve düşüncenin sınırlarını zorlayan, onu sürekli olarak yenileyen ve dönüştüren bir güç olarak aşkınsal duyumu tanımlar.

Deleuze felsefesinde özne-oluş, bir “töz” değil, bir olay olarak ele alınan bir süreçtir; her olay, öznenin aşkınsal-duyumcu düzlemde kendini yeniden üretmesini sağlar (Aras,2020: 68). Bu sağlama belirli bir zamanda ve mekânda gerçekleşen, farklılıkları ve ilişkileri ortaya çıkaran bir oluşumdur (Deleuze, 1994: 83). Bu yaklaşım, özneyi yalnızca bireysel bir bilinç düzleminde de sürekli oluşan bir süreç olarak konumlandırır. Özne-oluş, aşkınsal düzlemdeki duyumsal karşılaşmalar ve deneyimlerler belirlenir; her etkileşim, özneleşme sürecinin yeniden şekillenmesini sağlar (Aras, 2020: 72). İçkinlik ve virtualite kavramları da özne-oluşta merkezi bir rol oynar. İçkinlik, öznenin sürekli değişen durumlarını ve ilişkilerini ortaya çıkarırken, virtualite, potansiyel olanın ve henüz gerçekleşmemiş farklılıkların varlık düzlemini tanımlar (Aras, 2020: 82). Bu kavramlar, öznenin yalnızca mevcut durumlarıyla değil, olası durum ve ilişkilerle de bağ kurmasını sağlar; böylece özne, sürekli oluşan bir varlık olarak konumlanır.

Deleuze, beden kavramı özneleşmenin temel boyutlarından biri olup ontolojisinde kritik bir boyutunu oluşturur. Beden, yalnızca biyolojik veya fiziksel bir yapı değil, aşkınsal düzlemde deneyimlenen ve özneyi oluşturan duyumsal ilişkilerin merkezidir (Aras, 2020:75). Duyumsal deneyimlerin ve içkin düzlemin odak noktasıdır özne, bedensel deneyimler aracılığıyla dünyayla ilişki kurup etkileşime girer; bu süreç, özneleşmenin ontolojik bir zemini olarak işlev görüp oluşumunu belirler. Bu çerçevede beden hem bireysel hem de toplumsal düzlemlerde etkileşim;

açıklayan bir araç olarak ön plana çıkar (Aras, 2020: 78). Gilles Deleuze'ün özne-oluş anlayışı, geleneksel dogmatik özne kavramını aşar; özneyi aşkınsal-duyumcu bir düzlemde sürekli oluş, bir olay ve deneyim ağı olarak tanımlar (Aras, 2020: 85). Özne, duyumsal karşılaşmalar, bedensel deneyimler ve aşkınsal düzlemlerdeki etkileşimler aracılığıyla sürekli olarak yeniden üretilir ve bu ontolojik tasarım, felsefi düşüncede özne kavramına radikal bir yeniden yorum getirir. Şimdi ikinci bölümde Deleuze'ün *Fark ve Tekrar* kitabında ortaya koyduğu dogmatik düşünme biçimlerini nasıl eleştirdiği ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

DOGMATİK DÜŞÜNCE İMGESİ

Deleuze'ün *Fark ve Tekrar* adlı eserinde en yoğun biçimde ele aldığı kavramlardan biri dogmatik düşüncedir. Bu bağlamda “dogmatik düşünce” kavramı, Batı metafiziğinin düşünmeye dair varsayımlarını eleştirmek için geliştirilmiş ve düşünmenin zorunlu olarak doğruyu arayan özneyi hakikate götüren bir faaliyet olduğu inancına yöneltmiştir. (Deleuze, 1968, s. 131). Dogmatik düşünce, tarihsel olarak düşüncenin kendisine eşlik etmiş ve düşüncenin ne olduğuna dair önceden verilmiş bir şemadır; başka bir deyişle, felsefenin kendi pratiğini belirli bir imgeye bağımlı kılmasıdır. (Deleuze, 1968, s. 132).

Bu imgeye göre düşünce, yanılgıyı dışlayan ve doğal olarak doğruya yönelen bir edimdir. Düşünmenin bir “doğal yeti” olarak kabul edilmesi, filozofların çoğu kez üzerinde düşünmeden varsaydıkları bir zemini oluşturmuştur. Deleuze'ün eleştirisi ise tam da bu “doğallık” varsayımına yöneliktir. Ona göre düşünce, doğası gereği hakikati aramaz, tersine düşünmek, hakikate karşı bir şiddet, bir zorunluluk ve beklenmedik bir karşılaşma sayesinde ortaya çıkar. (Deleuze, 1968, 134), Dolayısıyla dogmatik düşünce, düşünmenin gerçekte nasıl işlediğini gizleyen bir yanılsamadır.

Deleuze'e göre dogmatik düşünce, felsefe tarihinde çoğu zaman sorgusuz kabul edilen bir edim olarak da ele alınmıştır. Düşüncenin yapısı, işleyişi ve doğası genellikle sabit ve evrensel kabul edilmiştir. İşte bu görünmez kabuller “düşünce imgesi” olarak adlandırılır. Dogmatik düşünce, düşünmenin ne olduğunu önceden bilen ve buna göre düşünen bir zihinsel düzen kurar. Bu düzenin temel özellikleri şunlardır:

- . Herkesin doğal olarak düşünebildiği varsayılır.
- . Düşünce doğrudan doğruya hakikate yönelir.
- . Yanlışlık, yalnızca bilginin eksikliğiyle açıklanır.
- . Düşünce, özdeşlik, temsil, benzerlik ve iyi niyet varsayımları, felsefe tarihinin birçok figüründe görülebilir. Bu varsayımlar, Descartes'in cogito'sunda ve Kant'ın Postulatlarında görülmektedir. Şimdi dogmatik düşünce imgesinin nasıl işletildiğini daha yakından görelim.

2.1. Fark ve Tekrar’da Deleuze’ün Yaptığı Eleştirisi

Gilles Deleuze, *Fark ve Tekrar* adlı yapıtında felsefe tarihine yönelik en köklü eleştirilerden biri de “dogmatik düşünce imgesi”dir. Ona göre batı felsefesi, düşünmeyi çoğunlukla bir özdeşlik, temsil ve hakikate yönelim olarak kavramsallaştırmıştır ve düşünceyi kendiliğinden hakikati arayan bir yeti biçiminde tasvir etmiştir. (Deleuze, *Fark ve Tekrar*, s. 167). Bu anlayış düşüncenin doğasında sanki doğal bir eğilim, bir tür içkin yönelim bulunduğunu varsaymıştır. Düşünmek, yeterince dikkatle yürütüldüğünde doğrulukla örtüşen bir etkinlik olarak düşünülür. Ancak Deleuze açısından bu tasarım, düşüncenin en temel dinamizmini bastıran onu kalıplaştıran bir yanılsamada ibarettir. Bu yanılsamanın tam adı da düşünce imgesidir. Deleuze’e göre felsefe tarihi boyunca düşüncenin bir “doğal imgesi” kurulmuştur. Hakikate yönelen öz doğrulukla bağdaşan temsiller sağduyunun yönlendirdiği bilgi düzenidir. Oysa bu imgeler, düşünmeyi yalnızca belirli çerçeveler içerisinde tanımlar; böylece düşüncenin yaratıcı, üretken ve fark açıcı niteliği görünmez hale gelir. (Deleuze, *Fark ve Tekrar*, s. 170).

Başka bir deyişle, dogmatik düşünce, kişinin düşüncesini, hayatı anlamaya, anlamlandırmayı, yorumlamayı ve özgürleşmesini engelleyen tarihsel bir kurgudur. Deleuze için önemli olan, düşüncenin hazır imgelerinden özgürleşmesi ve kendi üretken gücünü fark üzerinden açığa çıkarmasıdır. Hakikat, temsil edilen bir nesne değil, düşüncenin yaratıcı sürecinde ortaya çıkan bir etkileşimdir. Bu yaklaşım, düşünmeyi edilgin bir kavrayış değil, etkin bir üretim alanı olarak görmeyi gerektirir. Dogmatik düşünce kavramı da bu etkinliği engelleyen kalıplaşmış düşünme biçimlerini açığa çıkarır ve onları eleştiriye tabi tutar.

Deleuze’ün “dogmatik düşünce” yaklaşımında ve farklı bir zemin kurma girişiminde düşünceyi edilgin bir kavrayış olmakta çıkarır; onun yaratıcı üretici ve farklılık açıcı bir etkinlik olarak yeniden tanımlar (Deleuze, *Fark ve Tekrar*, s. 191). Deleuze düşünmenin özünü bir zorunluluk anlamına yerleştirir. Ona göre düşünmek, doğal bir eğilim ya da istek değildir. İnsan çoğu zaman düşünmeye ancak bir karşılaşma, bir şok ya da zorlama sonucuna yönelir. (Deleuze, *fark ve Tekrar*, s. 183). Düşüncenin kaynağı, hazır imgelerle uyumlu bir temsil değil, bilinçdışında beliren bir dışsallık, bizi rahatsız eden ve yerleşik formlarımızı bozan bir deneyimdir. Bu nedenle

düşünce imgesini eleştirmek, düşüncenin hakikati hazır bulmak yerine, hakikati üretici bir süreç olarak deneyimlemesini mümkün kılar.

Felsefede başlangıç sorunu, yalnızca teorik bir mesele değil, aynı zamanda düşüncenin doğrudan imgesiyle bağlantılı temel bir problem olarak ele alınmıştır. Başlamak, her zaman belirli varsayımları dışarıda bırakmakla mümkün olur; fakat bu varsayımların kendisi zaten düşüncenin sınırlarını çizen bir çerçeve yaratır. Bilimde aksiyomatik ve nesnel kabul edilen varsayımlar çoğu kez tartışmasız görünürken, felsefede varsayımların hem nesnel hem öznel yanlarıyla iç içe geçtiği açıktır. Bu noktada Deleuze, dogmatik düşünce imgesinin ortaya çıkışını sorun sallaştırır; çünkü dogmatik düşünce, başlangıcı her zaman açık bir kavramın veya belirlenmiş bir özün üzerine inşa etme eğilimindedir (Deleuze, Fark ve Tekrar, s. 178).

Descartes'in "Cogito'su bu durumun en tipik örneğidir. Descartes, başlangıcı "düşünüyorum öyleyse varım" önermesinde bulur. Bu önerme görünüşte en sağlam temel gibi sunulsa da, aslında örtük bir varsayıma dayanır: herkesin "ben" dediğinde aynı türden bir özneye, yani düşünmenin özdeş bir zemine sahip olduğu fikrine dayanır. Böylece Descartes, evrenselmiş gibi görünen fakat öznel bir kabul olan "benlik" varsayımını başlangıç noktasına yerleştirir. Bu, Deleuze'e göre, düşüncenin imgesini dogmatik haline getiren örtük varsayımlardan biridir (Deleuze, Fark ve Tekrar).

Hegel bu sorunu daha da ileri taşır. Ona göre Descartes'ın "Saf benlik"e yönelimi aslında saf varlık ile aynı yapıya sahiptir; fakat bu başlangıç, empirik olana geri gönderildiğinde soyut bir ön kabul olmaktan öteye geçemez. Yani Hegel, başlangıcın yalnızca duyumsal olanla donatılabilirliğini söyler. Burada dogmatik imge, kendisini Saf başlangıç yanılgısıyla gösterir (Hegel, Mantık Bilimi, s. 45).

Aristoteles ile devam edersek bu tartışmaya farklı bir ışık tutar. Onun için başlangıç daima nedenler zincirinde ilk ilke ile bağlantılıdır. Ancak Aristoteles'te ilk neden bile kendi başına düşünülemez; varlığın ereksel düzeniyle birlikte kavranır (Metafizik, 982b). Böylece Aristoteles'in teleolojik yapısı, Descartes'ın özdeş ve saf "ben"inden farklı olarak, başlangıcı daha çok varlığın içkin hareketinde bulur. Deleuze ise, hem Descartes'ın cogito'sunda hem de Hegel'in saf varlık anlayışında gördüğü bu ortak yanı-yeni başlangıcın dogmatik biçimde düşünülmesini eleştirir. Ona göre

felsefi başlangıç, hakiki anlamda ne “saf benlik” te ne de “saf varlıkta” bulunabilir. Zira felsefenin asıl başlangıcı düşüncenin kendi içkinliğinde beliren farklılıkla ilgilidir. Bu nedenle başlangıcı, her zaman “farkın” kendisi olarak kavramalı, yani tekrar ve farklılık diyalektiği içinde açığa çıkarılmalıdır (Deleuze, Fark ve Tekrar, s. 178). Demek ki, dogmatik düşünce imgesinin hatası, başlangıcı, önceden belirlenmiş öznel veya nesnel bir ilkeye dayandırmasıdır. Aristoteles’in teleolojik yaklaşımı, Descartes’ın cogito’su ve Hegel’in saf varlığı, bu dogmatik eğilimlerin farklı biçimleridir. Deleuze ise, başlangıcı özdeşliğin değil, farkın ve tekrarın içkinliğinde düşünerek bu geleneği aşmaya çalışır.

Deleuze, düşüncenin başlangıcında işleyen örtük varsayımın doğasına özellikle dikkat çeker. Felsefi dogmatik imge, her zaman “herkesin bildiği gibi “formülüne yaslanarak düşünceyi varsayımmış gibi sunar. Oysa bu formül, özünde gizli bir ön kabul barındırır: düşünmenin ve var olmanın zaten herkesçe bilindiği, dolayısıyla tartışmasız kabul edildiği düşüncesi burada örtük kavramı, düşünceye yön veren ama hiçbir zaman açık biçimde temellendirilmeyen, bir zemin olarak karşımıza çıkar (Deleuze, Fark ve Tekrar, s. 179). Deleuze’e göre, “herkes bilir, kimse inkâr edemez” tarzındaki söylem, temsilin masum görünümlü fakat son derece dogmatik bir biçimdir. Çünkü bu iddia, herkesin aynı deneyime, aynı kavrayışa ve aynı bilgiye sahip olduğunu varsayar. Böylece örtük kavram, düşüncenin kendi doğallığına ve apaçıklığına dayandığı yanılsamasını yaratır. Felsefi düşüncenin başlangıcı, tam da bu yanılsamanın içinde sıkışır. Buradaki sorun, örtük kavramların görünürde evrenselmiş gibi işlev görmesine rağmen aslında özel, belirli ve bağlama bağlı varsayımlar olmasıdır.

Örtük varsayımlar, çoğu zaman “doğal akıl” fikrine dayandırılır. Bu ise bilgeliği sağduyuya indirgeme riskini taşır. Deleuze, filozofların “budala” ile bilge’yi karşı karşıya koyma biçiminde bu örtük işleyişi teşhis eder: ukalanın karşısına “budala”yı Epistemo’un karşısına Eudoksu’yu koymak, örtük biçimde bilginin herkes için aynı şekilde erişebilir olduğu varsayımına dayanır. Oysa bu karşılaştırmalar, aslında varsayımsız bir başlangıç değil, aksine yoğun varsayımlar içeren özel bir zemini ortaya koyar (Deleuze, Fark ve Tekrar, s. 179). Örtük kavram, felsefi düşüncenin dogmatik imgesini güçlendirir; çünkü başlangıcı evrenselmiş gibi gösterir ama gerçekte yalnızca belli bir özel formu meşrulaştırır. Deleuze’ün eleştirisi, tam da bu ikiyüzlülüğe yönelir:

düşünce varsayımsız başlamaz; tam tersine, düşüncenin başlangıcına gizlenmiş olan örtük varsayımları, hakikatin kendisini temsil ediyormuş gibi görünür.

Deleuze, felsefi düşüncenin özünde yer alan örtük varsayımların ne kadar güçlü bir işlev gördüğünü tartışmaya devam eder. Ona göre, “herkes bilir” formülü yalnızca gündelik bir ifade değil, aynı zamanda düşüncenin başlangıcını dogmatik biçimde belirleyen bir temsil mantığıdır. Burada Aristotelesçi ön varsayımlara karşı geliştirilen itirazlar hatırlatılır: düşünmenin doğrudan herkes tarafından bilindiğini söylemek, aslında düşünmenin kendisini açıklamaktan çok, zaten bilinen bir şeye indirgemektir. Böylece düşünme eylemi, zorunlu bir tevazu veya doğal bir kabulleniş gibi görünür; fakat aslında örtük bir varsayımın tekrarıdır (Deleuze, Fark ve Tekrar s. 180).

Deleuze için mesele, düşüncenin herkes tarafından bilinir olduğunun söylenmesi değil, bu bilginin temsil edilemez yanının göz ardı edilmesidir. Çünkü düşünmeyi varsayımsızca başlatmaya çalışan her girişim, aslında örtük bir zemine dayanır: düşünmenin kendisinin zaten mümkün ve açık olduğuna dair ön kabul, bu nedenle, düşünceyi “herkesin doğal olarak bildiği” bir şey gibi sunmak, aslında felsefi hakikatin yerine “ortak duyu” geçirmekten başka bir şey değildir. Felsefi başlangıçta işleyen örtük varsayımların yalnızca bireysel bir problem değil, aynı zamanda ortak duyu aracılığıyla evrenselleştirilen temsillerde değil, bizzat örtük olanın eleştirisinde aranmalıdır.

Deleuze, “Ortak Duyu” (Sensus communis) ve onunla bağlantılı “Örtük Kavram” (notio obliqua) dediği şeyi hedef tahtasına yerleştirir. Deleuze’ün eleştirisi “Ortak Duyu” fikriyle başlar. Bu, Kant’ın Yargı Yetisinin temeline yerleştirdiği, tüm insanlarda ortak olduğu varsayılan bir yetidir. Örneğin; Kant için ortak duyu, evrensel bir geçerlilik ideası taşır. Ancak Deleuze, bu fikri şiddetle reddeder. Ona göre “ortak duyu” farkı bastırmak, çokluğu bir ölçüde (benliğin, dünyanın ve Tanrı’nın birliği ilkesine) indirgemek için kurulmuş bir düşmandır. Burada Descartes’ın “düşünen özne” sinin sağlam temeli de aslında bu ortak duyu varsayımına dayanır; tüm kesin bilgi, bu birleştirilmiş, tutarlı öznenin algısına bağlıdır. İşte “işletme” kavramı tam da bu noktada devreye giriyor olabilir. Ortak duyu farklılıkları işletebilmenin yani kontrol altına alıp yöneltebilir kategorilere dönüştürmenin felsefi aygıtıdır. Bu, bir tür zihinsel standardizasyon sürecidir.

Örtük kavram ise, bu işleyişin mantıksal mekanizmasıdır. Deleuze, felsefe tarihinin açık ve seçik doğru kavramların peşinden koşarken, aslında bu örtük kavramlara yani düşüncenin ön kabullerine, söylemeyen varsayımlarına dayandığını iddia eder. Bu kavramlar, benzerlik, özdeşlik ve analogi üzerine kuruludur ve amacı, farkı, zaten bilinen bir şeye benzeterek anlamaktır. Nietzsche'nin özellikle ahlak ve hakikat eleştirisinde ısrarla vurguladığı "perspektif" kavramı, burada kritik öneme sahiptir. Nietzsche için tek bir hakikat yoktur, yalnızca farklı güç istemlerinden doğan perspektifler vardır. Deleuze, bu Nietzscheci perspektifi alır ve onu bir ontolojiye dönüştürür. Ortak duyu ve örtük kavramı güç istemini gizleyen, farklı perspektifleri tek bir hakikat altında eritmeye çalışan birer araçtır. Nietzsche'nin trajik düşünce dediği şey işte bu birleştirici araçları reddederek farkın ve çokluğun yaratıcı gücünü kucaklamaktır.

Kant'ta ortak duyu, Kant felsefesinde insan zihninin yetileri (anlama, akıl, yargı, gücü) arasında öngörülen zorunlu bir uyumu temsil eder. Bu uyum, bilginin nesnelliğini, ahlaki yargının evrenselliğini ve estetik yargının iddiasını garanti altına alan transandantal bir ilkedir. Ancak Deleuze'e göre bu model, esasında tanıma (recognition) mantığına dayanır: zihin, karşılaştığı şeyi zaten bilinen kategoriler içinde tanıır. Onu farklılığıyla değil benzerliği ve uyumu üzerinden değerlendirir. Bu nedenle Kant'ın ortak duyusu, yargıyı özgürleştiren bir unsur olmaktan ziyade, düşünceyi önceden çizilmiş alanlara hapseden bir içsel mahkeme işlevi görür. Genel olarak işletme kavramı, felsefe tarihinin farkı nasıl disipline ettiğinin, onu "ortak duyu" ve "örtük kavramlarla" nasıl işletip yönettiğinin kod adıdır. "İmgeci" ise, bu yönetime isyan eden, Nietzsche'nin deşifre ettiği perspektifler çokluğunu ontolojik bir düzleme taşıyan farkı kurtarmaya yönelik bir projenin adıdır. Deleuze, Descartes'ın kesinliğini, Kant'ın evrenselliğini, onların kendi silahlarıyla (aşkınsal düşünceyle) ama Nietzsche'nin radikal perspektifçiliğinin ruhuyla alt etmeye çalışır. Bu düşünceyi temsil mantığından kurtarıp, onu bir yaratım ve olay mantığına dönüştürme çabasıdır.

Descartes'in Meditasyonlar'daki metodik kuşku deneyimi, felsefi bir kriz ve arayış anını temsil eder. Burada kişi radikal bir şüphe hali ile onu gördüğü her şeyin yanlış olduğunu varsaymaya duyuların bedenini ve hatta belleğini bir yanılsama olarak görmeye götürür (Descartes, Meditasyonlar, s. 57). Ancak bu yıkımın nihai amacı, Arşimet'in sağlam bir dayanak noktası arayışına benzer şekilde, şüphe edilemeyecek

tek ve kesin bir hakikate (cogito'ya) ulaşmaktır. İşte bu dayanak noktası arayışı, Deleuze'ün eleştireceği dogmatik düşünce imgesinin ta kendisidir. Deleuze için dogmatik düşünce, “hakikat nedir?” sorusundan önce, “hakikat altında, hangi çıkarlara ve hangi yönelimde ulaşmak isteriz?” sorusunu sormayı engelleyen bir yapıdır. Descartes'ın sistemi, şüpheyi dahi bir yöntem, yani nihai ve değişmez bir kesinliğe giden bir araç olarak kullanır. Bu düşünceyi, önceden belirlenmiş bir hedefe (Tanrı, özne, hakikat) kilitleyen kapalı bir devredir.

2.2. Eleştirinin Temel Dayanakları

Deleuze ise, özellikle Nietzsche'yi takip ederek, düşüncenin asıl görevinin bu tür sabit dayanaklar inşa etmek değil, farkı ve oluşu düşünmek olduğunu savunur. (Deleuze, Nietzsche ve Felsefe, s. 103-106). Ona göre Descartes'ın krizi, güvence altına alma ihtiyacıyla bir temel arayışına dönüşür. Descartes, yöntem üzerine konuşmada da bilgiyi şüphe götürmez bir temele oturtmak için her şeyden metodik olarak şüphe eder. Ona göre, sağlam ve sabit bir dayanak noktası bulmak, felsefenin ve bilimin önkoşuludur. Bu arayış, açık ve seçik ideallerle donatılmış bir akıl yürütmeyle nihayetinde “düşünüyorum o halde varım” (cogito) gibi tartışılmaz bir önermeye ulaşır (Descartes, Yöntem Üzerine Konuşma, s. 28). Descartes'ın cogito formülü modern felsefenin başlangıç noktasını oluşturan ve özneyi hakikatin temeli olarak konumlandıran bir dogmatik düşünceyi üretmiştir. “Düşünüyorum, öyleyse varım” önermesi, düşünmenin kendi kendisini doğrulayan, özdeşlik ve temsile dayalı bir model üzerine inşa edilmesine yol açmıştır. Bu modelde düşünce öznenin açık ve seçik ideler aracılığıyla dünyayı temsiline bağlanmıştır. Cogito, düşüncenin temsili imgesini kurarak düşünmeyi özne-merkezli bir epistemolojik zemin üzerine sabitlemiştir.

Deleuze ise bu temsilci dogmatik düşünce eleştirir ve düşünmenin kökeninin özneye değil, öznenin dışındaki karşılaşmalara ve zorunluluklara dayandığını savunur. Ona göre cogito, düşünceyi yalnızca bilme, doğrulama ve özdeşlik kategorileri içinde sınırlar; oysa düşünmenin gerçek başlangıcı öznenin iradesinden değil, karşılaştığı bir şoktan, bir zorlamadan hatta düşünmeye mecbur bırakan bir olaydan doğar. Bu bağlamda cogito, Deleuze'ün kavramlaştırdığı dogmatik düşüncenin, tipik bir örneği olarak, temsile, özdeşliğe, analogiye ve hakikatin önceden varsayılan bir modeline dayanır.

Bu bağlamda cogito, düşünceyi öznenin kendisine indirgerken aynı zamanda düşünmenin hakikate ulaşma tarzını temsil ve özdeşlik üzerinden kurmuş, böylece felsefe tarihinde düşünce imgesinin en güçlü modellerinden birini yaratmıştır. (Deleuze, Fark ve Tekrar, s. 167).

Ne var ki Deleuze açısından cogito'nun işlevi, düşünmenin doğasına ilişkin bir yanılsamayı beraberinde getirmiştir; çünkü cogito'da düşünmek, kendi kendisini doğrulayan bir faaliyet olarak tasarlanırken hakikat öznenin iradesine ve bilme yetisine bağlanmış böylece düşünme süreci özdeşlik, temsiliyet ve analogi kategorilerine indirgenmiştir. (Deleuze, Fark ve Tekrar, s. 172). Oysa Deleuze'e göre düşünme, hiçbir zaman kendiliğinden başlamaz; düşünmeyi harekete geçiren şey öznenin kendi iradesi değil, onun dışında gelişen bir karşılaşma bir şok ve bir zorlamadır. Bu nedenle düşüncenin kökeni özne merkezli değil, dışsal bir zorunluluk tarafından belirlenmiştir (Deleuze, Fark ve Tekrar, s. 180).

Bununla birlikte, Deleuze'ün *Proust ve Göstergeler* eserinde de geliştirdiği analizler, cogito'nun bu doğrudan hakikat varsayımını daha da kökten sarsar; zira ona göre düşünce, hiçbir zaman dolaysız bir hakikat kavrayışından doğmaz bilakis göstergelerin çok katmanlılığı, anlamın daima ertelemesi ve öznenin karşılaştığı beklenmedik deneyimler aracılığıyla hakikate yaklaşır (Deleuz, Proust ve Göstergeler, s. 12). Hakikat, cogito'nun ileri sürdüğü gibi öznenin kendi bilincinde hazır değildir. Aksine hakikat, öznenin dışındaki göstergelerle olan karşılaşmalarda ve bu karşılaşmaların ürettiği zorunluluklarda açığa çıkar (Deleuze, Proust ve Göstergeler s. 34).

Felsefe tarihinde Descartes'ın “düşünüyorum öyleyse varım” önermesi modern düşüncenin başlangıç noktalarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu önerme, düşünceyi varlığın en temel teminatı haline getirirken, özne merkezli bir bilgi ve varlık anlayışının da kurucu ilkesi olmuştur. Ancak Gilles Deleuze, bu ifadenin içerdiği epistemolojik güvenceyi ve ontolojik temellendirmeyi köklü biçimde sorgular. Ona göre Descartes'ın cogito'su, düşünceyi sanki kendi başına aşkınsal bir yeti olarak ele alır; oysa düşünce hiçbir zaman kendiliğinden işlemeye başlamaz, bir dışsal etki, bir karşılaşma ya da zorlayıcı bir güç tarafından harekete geçirilir. Descartes'ın cogito'su aslında insanın düşüncesini kısıtlamaktadır. Bu nedenle Deleuze için düşünme,

Descartes'ın kurduğu şekilde kendi kesinliğini kendinde bulan bir öz- yansıma değil, dışarıda gelen bir şokla açılan bir süreçtir.

Cogito'nun öznesi, kendini kendi varlığında bulan kapalı bir merkez değildir; bilakis Deleuze'ün perspektifinde özne, farklılıklarla ve olaylarla kesintisiz karşılımlar içinde oluşan sürekliliği olmayan bir bileşimdir. Bu açıdan bakıldığında “düşünüyorum öyleyse varım” önermesi, düşüncenin başlangıcını değil, düşüncenin zaten belirli bir zorunluluk altında çalışmaya başlamış olduğunu gizleyen ve yarılsamayı ifade eder. Descartes, düşüncenin imgesini mutlak bir özdeşlik ve temellendirme üzerinden inşa ederken, Deleuze bu imgeyi parçalayarak düşüncenin kaynağında daima bir belirsizlik bir fark ve bir çatlak bulunduğunu gösterir.

Dolayısıyla Deleuze için Cogito'nun en önemli açmazı, düşünceyi düşünülene indirgemesi, yani düşünmenin yapısal zorunluluklarını dışlamasıdır. Düşünmeyi sanki her öznenin doğal olarak sahip olduğu bir yeti gibi ele almak, Deleuze'ün ifadesiyle düşüncenin dogmatik imgesine hizmet eder. Buna karşılık, düşünmeyi asıl ilginç kılan, onun he zaman zorunluluk, karşılaşma ve farklılığın baskısı altında doğmasıdır. Bu bağlamda “düşünüyorum öyleyse varım” formülü, Deleuze açısından başlangıç değil, tam tersine düşüncenin hakikatle karşılaşma kapasitesini sınırlandıran kapalı bir sistemdir. Descartes'ın cogito'su modern felsefede özneyi mutlak bir kesinlik zemini üzerinden konumlandırılmış ve düşüncenin hakikatle ilişkisini özdeşliğe indirgemıştır. Ancak Deleuze için bu kurucu hareket, aslında düşüncenin kendi dinamiklerini göz ardı eden bir yarılsamadan ibarettir. Çünkü cogito, düşünmeyi her öznenin doğal ve içkin bir yetisi olarak varsayar; oysa düşünce, kendiliğinden işlemez. Deleuze'e göre düşünceyi harekete geçiren şey, öznenin kendi bilincine kapanmış bir içsel kesinliği değil, dışarıdan gelen ve özneyi sarsan karşılaşmalardır. Bu nedenle cogito'nun apaçık hakikat iddiası düşüncenin gerçek başlangıcını gizler.

Cogito'nun çöküşü, öznenin mutlak bir merkez olmaktan çıkarak, farklılıklarını, olayların ve beklenmedik karşılaşmaların etkisi altında sürekli olarak yeniden kurulan yapı olduğunu göstermesiyle ilgilidir. Descartes'in öznesi, varlığını düşünce yoluyla teminat altına alırken, Deleuze'ün düşüncesinde özne hiçbir zaman sabit bir varlığa sahip değildir; aksine özne, bir oluş sürecinde daima çözülmekte, yeniden kurulmakta ve farklılıklarla belirlenmektedir. Dolayısıyla cogito, Deleuze'ün felsefesinde bir güvence olmaktan ziyade, düşüncenin dogmatik imgesinin temsilidir. Bu dogmatik

imge düşünmeyi özdeşlik, temsil ve doğruluk ilkelerine bağlar. Düşünce, sanki zaten hakikate ulaşmaya hazırmış gibi kurgulanır. Oysa Deleuze için düşünmek, hakikatin kendini zorla dayattığı özneyi rahatsız eden ve onu dönüştüren bir karşılaşma sürecidir. Bu anlamda cogito'nun çöküşü, düşüncenin başlangıç noktasının öznenin içsel kesinliğinden değil, dışsal olanın zorlayıcı etkisinde bulunduğunu ortaya koyar. Sonuç olarak Deleuze, cogito'yu yıkarak düşünceyi özne merkezli yapıdan kurtarır ve onu farklılıklarını oluşların ve olayların dinamiğine açar. Cogito'nun çöküşü, yalnızca modern öznenin felsefi garantisinin ortadan kalkışı değil, aynı zamanda düşüncenin yeni bir imgeye zorunluluk karşılaşma ve yaratıcı farklılık temelinde imgeye kavuşmasıdır.

Deleuze'e göre Platon ile birlikte aşkınlık düşüncesinin en belirgin biçimi Descartes'ın cogito'sunda ortaya çıkar. Ancak Deleuze, Descartes'ı sonuna kadar temellendirmeye bağlı kaldığı için eleştirir. Çünkü Descartes, tüm kereler için bir kere arayışıyla her şeyi rasyonel ve aşkın bir form içerisine yerleştirmeye çalışır. Bu yaklaşım, düşüncenin kendi içkin koşullarından kopararak evrensel bir düzen kaygısına indirgemesine yol açar. Descartes, felsefesini tüm farklılıkları kendi içinde eriten ve katı bir analogik-epistemolojik hiyerarşi kuran aşkın bir ilke üzerine inşa eder. Bu Deleuze'ün "ağaç modeli" veya dikey düşünce olarak eleştirdiği; tek ve sabit bir kökenden türeyen yapısal bir modeldir (Sadık Erol, Er, Gilles Deleuze'ün Fark felsefesi: Bergson, Nietzsche ve Spinoza Okuması, İstanbul: Bilgesu Yayıncılık 2018, s. 55). Descartes'ın temel amacı kuşkuculuğu aşarak düşünce ve eylem için mutlak bir temel bir Arşimet noktası tesis etmektir (a. g., s. 55).

Bu arayışın sonucu, kartezyen cogito (cogito ergo sum) olur. Deleuze, kartezyen özne tasarımını eleştirerek düşünceyi pasif bir konuma yerleştiren yaklaşımı yetersiz bulur. Ona göre birey, yalnızca duygulara indirgenemez; özneleşme pasiflik ve duyumsamada ziyade etkinlik üzerinden kavramalıdır. Bu nedenle Deleuze, Spinoza'nın etkinlik fikrinden ve Leibniz'in monad düşüncesinden beslenerek özneyi yeniden düşünür; özneyi edilgin değil, üretken bir süreç olarak ontolojik bir bağlama yerleştirir (Aras, 2021: 27).

Ancak Deleuze'e göre buradaki temel sorun cogito'nun aşkın bir özne olarak konumlanmasıdır. Bu özne, kendisini nesneden tamamen ayrı ve üstün bir yere yerleştirir; bu da özne-nesne ikiliğini mutlaklaştırır ve aşılabilir bir mesafe yaratır (a.

g., s. 56). Böylece Descartes, özne-nesne ikiliğine geçişi sağlamış, merkezi ve fail bir özne fikrini felsefeye yerleştirmiştir. Ne var ki bu özne- Colebrook'un Deleuze'cu okumasına göre aşkın soyut ve tarih dışıdır; tüm bilgi ve varlık alanını kendi kategorilerine göre düzenlemeye yeltenir. Bu nedenle Deleuze, Descartes'ın bu temellendirici ve hiyerarşik modelini aşmayı hedefler. Ona göre cogito'nun kuşku duyulamaz ve sorgulanamaz statüsü felsefeyi sabit bir merkez etrafında donmuş bir yapıya hapseder ve farklılık, çokluk ve oluş felsefesinin önünü tıkar.

Deleuze'e göre Descartesçi özne, geleneksel aşkınlık biçimlerinin (Tanrı veya mutlak hakikat gibi) yerini alan yeni bir aşkınlık modelidir. Artık dışsal ve mutlak referanslara dayanamayız, ancak bu sefer de düşüncenin temeline özneyi yerleştirerek yeni bir düşünce imgesi inşa etmiştir. Bu imge, her şeyi kendi merkezine bağlayan ve sabitleyen bir dayanak noktasıdır. Bu noktada her ne kadar özne, felsefede Tanrı'nın ölümünden sonra çıkan yepyeni bir kavram olsa da, aşkın ve fail özne kartezyenizmle tehdit edici bir boyuta gelir. Bunun için bu felsefe aşılmalı, başka bir ifadeyle elenmelidir. Bu felsefenin Deleuze'cü açıdan elenmesinin gerekliliğini colebrook şöyle ifade eder:

Kuşku duyulamayan ve sorgulamanın ötesinde kalan şey öznedir; deneyimleyen veya kuşku duyandır. Bu Descartes'ın ünlü Cogito'suyla ifade edilir: “düşünüyorum öyleyse varım.” Her şeyden kuşku duyarken yine de düşünüyordumdur, dolayısıyla belli bir kesinlik temeli vardır: düşünen özne. Şimdi bu, tüm “aşkın” kuruluşların yıkılması ve yalnızca deneyim ile sınırlama gibi görülebilir. Yine de Deleuze'e göre özne bir diğer aşkınlık biçimidir. Artık dışsal kuruluşlara (Tanrı veya Hakikat gibi) sahip olamayız ama nihai bir kuruluş olarak kabul ettiğimiz bir “düşünce imgesi” yaratmışızdır (Sadık Erol Er, s. 57).

Deleuze'ün felsefesi, geleneksel özne ve nedensellik kavramlarını kökten sorgular ona göre özne fail veya neden gibi kategoriler, gerçekliğin kendisinden ziyade metafizik düşüncenin “aşkın” dayanaklarını reddederek sabit bir merkez olmaksızın işleyen yatay ve ilişkisel bir varoluş anlayışına kapı açar. Deleuze özneyi dil, kültür veya bilindiği gibi güçlerin geçici bir etkisi olarak görür; onu yaratıcı bir kaynak olmaktan çıkarır ve merkezsizleştirir. Böylece, katı hiyerarşiler ve nedensellik zincirleri yerine sürekli oluş halindeki bir dünyanın dinamiklerine odaklanır.

Sonuç olarak *Fark ve Tekrar*'da geliřtirilen dogmatik dūřüne eleřtirisini, felsefe tarihinin en köklü kabullerinden birini tersine çevirir. Platon'dan Descartes'a ve Kant'a uzanan çizgide dūřüne hep hakikati doęal olarak isteyen bir öz olarak kurgulanmıřtır. Deleuze ise bu imgelerin dūřünmenin önünü kapattıęını, farkı görünmez kıldıęını ve dūřncenin yaratıcı gücünü bastırdıęını gösterir. Dūřnmek, onun felsefesinde, özdeřlięe ve temsil düzenine dayalı bir doęal imgenin içinde deęil, karřılamanın, zorlamanın ve farkın üretici gerilimlerinde gerçekleřir. Böylece dūřne, edilgin bir hakikat arayıřı olmaktan çıkar ve aktif bir fark yaratma edimine dönüřür.

2.3. Dūřnmenin İmgesi-Dogmatik İmgeden Kaçıř

Deleuze'e göre dūřnme, tarih boyunca çoęunlukla hakikate ulařma arzusu etrafında kurgulanmıř doęru dūřnme fikrinin hizmetine girmiřtir. Bu anlayıřta dūřnmek, öznenin kendisinde zaten mevcut olan aklın bir iřlemi olarak görülür; dūřne, doęruyu arayan bilinçli bir etkinlik olarak tanımlanır. Oysa Deleuze, *Fark ve Tekrar*'da böyle bir dūřnme biçimini, "dogmatik dūřne imgesi" olarak adlandırır ve felsefenin asli görevini bu imgeden kurtulmak olarak belirler. (Deleuze, 1994: 131). Dogmatik imge, dūřnmeyi verili bir zeminde bařlatır; sanki dūřnmek doęal bir eęilimmiř gibi varsayarak, öznenin hakikate ulařacaęı bir süreci önceden belirler. Böylece dūřnme, deneyimle ve farkla temasını yitirerek kendini kendi içinde kapatır (Aras, 2020: 44).

Deleuze'n eleřtirisinin merkezinde, dūřnmenin bir yeti ya da kapasite olarak deęil, bir zorunluluk ya da olay olarak kavranması vardır. İnsan, ancak dūřnmek zorunda kaldıęında gerçekten dūřnr. Oysa Deleuze'e göre insanlar gerçekten dūřndklerini sanırlar. İřte burada dūřnmek için zorunlu bir dıřsal sarsılma, bir řiddet durumu vardır Deleuze için (Deleuze, 1994: 182). Bu dūřnme edimini edilginlikten kurtarır; özne artık kendi iradesiyle deęil, farkın zorlamasıyla dūřnmeye bařlar. Bu nedenle Deleuze dūřnmeyi, öznenin deęil, olayın bir edimi olarak yeniden tanımlar. Dūřnme özneyle deęil, farkın kendisiyle bařlar (Kesin, 2019: 75). Dogmatik imge, aynı zamanda dūřnmeyi temsilin alanına hapseder. Temsilci dūřne, farkı olanı aynı ya baęlar. Deleuze, bu indirgemeye karřı farkı dūřnmenin aslı malzemesi haline getirir. Ona göre dūřnmek, bir řeyi bir bařkasıyla özdeř kılmak deęil, farkı fark olarak dūřnmektir (Deleuze, 1994:167). Bu nedenle dūřnme, oluřla

aynı düzlemededir; değişmeyen özlerin değil, sürekli akışların alanında işler (Batur, 2017: 58). Deleuze, klasik Epistemolojinin doğruyu arama yönelimini tersine çevirerek düşünmeyi bir yaratım faaliyeti olarak konumlandırır. Bu, Platoncu anlamda idealar dünyasında değil, Nietzsche’ci anlamda değer yaratımına daha yakındır. Deleuze için düşünmek, doğruyu bulmak, her defasında yeni bir alan açan, mevcut kategorileri dağıtan bir etkinliktir (Deleuze & Guattari, 1994: 17). Dogmatik imgenin yerini, farkın düşüncesi alır; burada düşünmek, bilinenin sınırlarında değil, bilinemezliğin kıyısında gerçekleşir (Aras, 2050: 53).

Dogmatik düşünce imgesi, insanı bilginin öznesi olarak merkeze koyarken, Deleuze bu merkezi dağıtır. Düşünmenin kaynağı insan değil, farkın kendisidir. Bu fark, düşünceyi hem doğurur hem de sınırlandırır. Farkın bu üretici karakteri, düşünmeyi bir temsil meselesi olmaktan çıkarır ve onu bir yaratım sürecine dönüştürür (Batur, 2017: 62). Bu yüzden Deleuze, düşünmenin başlangıcını bir eksiklikte değil, bir taşmada bulur. Düşünmek, bir şeyin eksikliğinden değil, fazlalığından doğar; farkın fazlası düşünmeyi mecburi kılar (Deleuze, 1994: 185). Deleuze, düşünmeyi temsilin zincirinden kurtararak ontolojik bir zemine yerleştirir. Düşünmek artık öznenin edimi değil, varlığın farklılaşmasının bir tarzıdır. Bu nedenle Deleuze de düşünmenin neliği, varoluşun farkla birlikte sürekli yeniden kurulmasında yatar. Düşünme, artık bir bilme eylemi değil, bir oluş deneyimidir (Aras, 2025:59). Şimdi de Deleuze’ün fark ve tekrara dayalı olarak ortaya koyduğu düşünmenin özelliklerini inceleyeceğiz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DELEUZE'DE DÜŞÜNMENİN NELİĞİ

Deleuze'ün düşünme anlayışı, klasik felsefenin merkezinde yer alan özdeşlik, temsil ve benzerlik ilkelerini reddederek, düşüncesinin esas ögesini fark adlı eserinde Deleuze, düşünmeyi artık bir temsil düşünceleriyle değil, farkın kendini ifade etme biçimi olarak tanımlar (Deleuze, 1994: 28). Bu noktada düşünme, artık bir nesneyi yeniden tanıma değil, onu yeniden yaratma hareketidir. Farkın düşüncede açığa çıkışı, tekrarla mümkündür; fakat bu tekrar, aynı olanın yinelenmesi değil, farkın kendini üretme biçimidir (Aras, 2020: 63). Tekrar kavramı, Deleuze'e için, varoluşun dinamik düzenidir. Her tekrar, farkın içkin bir açılımıdır. Bu nedenle düşünmek, farkı kavramak değil, farkın tekrar içindeki yaratıcı devimini izlemektir. Düşünme burada bir oluş sürecidir; çünkü tekrar, varlığın statik biçimlerini çözer ve sürekli bir yenilenme alanı yaratır (Keskin, 2019: 88). Düşünce artık bir temsilde değil, bir hareketten doğar. Bu hareketin kaynağı ise farkın üretici doğasıdır. Deleuze'ün “tekrar” anlayışı, zamansal bir kırılmadır, geçmişin gelecekle birleştiği bir “aion” düzleminde işler (Deleuze, 1994: 90). Düşünme bu kırılma anlarında temsilin ötesinde gerçekleşir. Çünkü düşünmek, farkın süreksizliğinde bir anlık oluşa tanıklık etmektir. Bu anlamda Deleuze'ün düşüncesi hem ontolojik hem de estetik bir nitelik taşır; düşünmek, bir sanat eserinin yaratılması gibi, sürekli fark üreten bir eylemdir (Keskin, 2019: 92). Deleuze'ün fark kavramı, Hegelci olumsuzlama mantığından ayrılır. Hegel'de fark, özdeşliğe giden sürecin bir basamağıdır; Deleuze'de düşünmek, uzlaşma ya da sentez arayışı değil, farklılıkların kesintisiz çoğunluğu içinde bir üretimdir. Düşünmenin üretkenliği, bu çokluğun içinden kavram yaratabilme gücünden gelir. Deleuze'ün düşünmesinin neliğini anlamak açısından onun Kant'tan devraldığı aşkınsal kavramı ile Hume'dan devraldığı duyum kavramlarını bir araya getirerek yeni ve olaya bağlı bir düşünme biçimi oluşturduğu “aşkınsal duyum” kavramını incelemek bu aşamada önemli olacaktır.

Deleuze'ün düşünme anlayışının özgünlüğü onun aşkınsal kavramına getirdiği radikal yorumda belirginleşir. Kant'ın aşkınsal alanı, bilginin mümkünlük koşullarını belirleyen bir çerçeve olarak tanımlanırken; Deleuze, bu alanı deneyim öncesi bir yapı olarak çıkarır ve duyumun içkin düzlemi haline getirir (Deleuze, 1994: 87). Bu dönüşüm, düşünmenin doğru da duyumla, yani varlığın içkin titreşimleriyle

ilişkilendirilmesini sağlar. Böylece düşünmek, artık soyut bir bilme eylemi değil, varlığın duyulur yoğunluklarına açılan bir deneyim haline gelir (Aras, 2020:75). Deleuze, aşkınsal terimini klasik anlamında ayırarak aşkınsal deneyimden söz eder; bu deneyim, özneye ait bir bilinç hali değil, varlığın kendi kendini açma tarzıdır (Keskin 2019: 95). Düşünme burada, dışsal nesnelere yönelen bir bilinç değil, içkin alanın kendini hissedişidir. Bu yüzden Deleuze’de düşünmenin ontolojik zemini, öznenin dışındaki bir aşkınlıkla değil, varlığın kendi içkinliği de yeter. Aşkınsal olan artık öznenin ötesinde değil, tam içindedir; düşünmenin kaynağı da bu içkin alanın hareketidir (Batur, 2017: 74).

Deleuze’e göre duyum, düşünmenin en derin biçimidir. Duyum, bir temsil değil, varlığın kendisidir. Sanatın ve felsefenin kesiştiği noktada, duyumun yaratıcı işlevi belirir. *Duyumsamanın Mantığı*’nda (Logique de la Sensation), Bacon’un tablolarını örnek alarak duyumun bedensel, maddesel ve aynı zamanda düşünsel bir yoğunluk olduğunu belirtir (Deleuze, 1981: 12). Duyum, düşünmeyi harekete geçiren ilk itkidir; çünkü duyumda, farkın doğrudan varoluşsal biçimi açığa çıkar. Düşünmek, bu duyumsal farkın izini sürmek demektir. Duyum, düşünme için bir nesne değil, bir kaynaktır. O, özneye nesne arasındaki sınırları ortadan kaldırır. Bu anlamda duyum, düşünmenin ontolojik zemini olur; çünkü düşünce, duyumun açtığı yarıktan doğar (Aras, 2020: 78). Aşkınsal duyum, ne tamamen öznel bir iç deneyimdir, ne de nesnel bir olgudur; o, varlığın içkin düzleminde süregiden bir oluş halidir. Düşünmek bu oluşa tanıklık etmektir, hatta onunla birlikte oluşmaktır. Deleuze’de duyum aynı zamanda varlığın etik ve estetik boyutunu da içerir. Düşünme, yalnızca bir kavramsal üretim değil, aynı zamanda bir yaşantıdır. Hatta çözülür. Bu çözülme, Deleuze’ün oluş kavramıyla birleşir. Düşünmek, oluşun duyumsal sürekliliğinde, varlığın farklılaşma hareketine katılmaktır (Batur, 2017: 79).

Aşkınsal alanın bu içkin yorumu, Deleuze’ün metafizik anlayışını da dönüştürür. Artık aşkınlık, bir üst-dünya’yı değil, her an yeniden farklılaşan içkin bir gerçekliği ifade eder (Keskin, 2019: 101). Düşünme, bu gerçekliğin içinde, duyumların üretici çokluğunda gerçekleşir. Bu nedenle Deleuze felsefesinde düşünmek, bir bilgi edimi değil, bir duyum olayına maruz kalma biçimidir. Düşünme, duyumun şiddetiyle sarsılır, çünkü duyum, varlığın çıplak farkıdır (Deleuze, 1994: 182). Bu bağlamda Deleuze’te aşkınsal duyum, düşünmenin hem kaynağı hem sahnesidir. Düşünme,

duyumun içkin alanında başlar, farkın bedensel yoğunlukları içinde şekillenir ve sonunda kavramsal bir biçim kazanır. Bu süreç, bilincin değil, farkın işidir. Böylece düşünmek, öznenin sınırlarını aşan bir ontolojik olay haline gelir. Aşkınsal olan artık dışarıda değil, düşünmenin içinde, farkın titreşiminde yer alır (Aras, 2020: 82). Bu titreşim düşünceyi, uyandıran fakat düşüncenin kavramlarına sığmayan bir fazlalıktır. Deleuze'ün düşünmenin imgeleri olarak adlandırdığı klasik felsefe modeller iyi niyetli özne, doğruluk arayışı, sağduyu ve tanıma bu güçle karşılaştıklarında çöker. Bu güç, öznenin önüne tanınacak nesneler değil, tanımlanamaz yoğunluklar çıkarır. Bu yoğunluklar ne tam anlamıyla duyumsanabilir ne de kavranabilir; sadece etki olarak yaşanır. İşte bu etki Deleuze'ün problem dediği şeydir: düşünceyi mecburen icat etmeye yönelten ontolojik bir zorunluluk.

Bu bağlamda düşünmenin ontolojik zemini öznenin temsili faaliyetinde değil, bizzat gerçekliğin yoğunluklardan oluşan fark yapısında aranmalıdır. Deleuze'e göre varlık olan değil, oluşturma; sabit kimlikler değil, sürekli farklılaşan güç dizileridir. Bu nedenle düşünmek, varlığa uygun hale gelmek değil, varlığın farklılaşma ritmine eşlik edecek kavramları yaratmaktır. Kavram artık nesnelerin zihinsel tasarımı değil, bu yoğunluklarla kurulan ontolojik karşılaşmanın yaratımsal izidir. Aşkınsal duyum bu karşılaşmanın ilk ve en çıplak biçimidir; duyulur olanın ötesindeki güç alanına maruz kalma halidir.

Bu bağlamda Deleuze'de düşünmenin koşulu öznenin içsel yetilerinde değil, öznenin dışından gelen aşkınsal duyum yatar. Bu duyum, varlığın kendi yoğunluk düzeniyle kurulan ontolojik temasın ilk şeklidir. Buradan itibaren düşünmek, temsil etmek değil; maruz kaldığını karşılayacak kavramı yaratmaktır. Dolayısıyla Deleuze'de aşkınsal duyum, düşünmenin başlangıcı değil, düşünmenin zorunlu kaderidir; düşünce bu duyumdan doğar, bu duyumla yoğrulur ve ancak bu duyumla varlıkla hakiki bir ilişki kurulabilir. Ayrıca aşkınsal duyum düşünmenin hem kaynağı hem de sahnesidir. Düşünme içkin alanda başlar, farkın bedensel yoğunlukları içinde şekillenir ve sonunda kavramsal bir biçim kazanır. Bu süreç, bilincin değil, farkın işidir. Böylece düşünmek, öznenin sınırlarını aşan bir ontolojik olay haline gelir. Aşkınsal olan artık dışarıda değil, düşünmenin içinde, farkın titreşiminde yer alır (Aras, 2020: 82). Bu nedenle Deleuze Düşünmeyi kavram yaratımı olarak belirler.

3.1. Deleuze’de Düşünmenin Etkinliği ve Kavram Yaratımı

Deleuze için düşünmek, edilgin bir bilme süreci değil, etkin bir yaratım eylemidir. Düşünmenin etkinliği, onun hakikati temsil etme gücünden değil, yeni kavramlar üretme kapasitesinden doğar. Deleuze ve Guattari’nin birlikte yazdıkları *Felsefe Nedir?* adlı eser, bu görüşün en açık ifadesidir. Onlara göre felsefe, kavram yaratır ve böylece düşünceye yeni bir alan açar (Deleuze ve Guattari, 2020: 14). Düşünmenin bu etkin karakteri onun öznesini de dönüştürür; çünkü kavram yaratmak, özneyi edilgen bir bilgi taşıyıcısı olmaktan çıkarıp, yaratıcı bir oluşun parçası haline gelir (Aras, 2020: 86). Deleuze’e göre kavram, bir temsil biçimi değildir; kavram, düşünmenin kendisidir. Kavram, düşünceyi bir şeyin üzerine eğilmeye değil, onunla birlikte yaratmaya yönlendirir. Bu nedenle kavram, yalnızca nesneleri açıklamaz; onları yeniden üretir. Düşünmek, bu anlamda, varlığın içkin farklarını kavramsal biçimde üretmektir (Koç, 2018: 92). Düşünmenin etkinliği burada açığa çıkar: düşünmek, yalnızca bir nesneye yönelmek değil, düşüncenin kendisini yaratıcı bir güç olarak kurmaktır.

Deleuze’ün kavram anlayışı, klasik felsefede olduğu gibi tanımlayıcı değil, üretkendir. Kavram, kendine ait bir tarih ya da köken taşımaz; her defasında yeniden yaratılır. Bu yönüyle kavramlar, düşünmenin canlı organizmaları gibidir; durağan değil, devingen, sınırları sürekli genişleyen varlıklardır (Keskin, 2019: 109). Düşünme bu yüzden bir üretim sürecidir: her kavram, yeni bir düşünme biçimini mümkün kılar. Deleuze de kavramı bir yaratım olarak ele almıştır. Bu kavram yaratımı, felsefenin ontolojik görevine de işaret eder. Felsefe, artık var olanı temsil eden bir disiplin değil, varlığa yeni biçimler kazandıran bir yaratım alanıdır (Düzgün, 2017: 66). Deleuze, düşünmeyi bir yaratma edimi olarak kavradığında, düşüncenin hem sanatsal hem de politik boyutunu açığa çıkarır. Çünkü her kavram, bir dünyanın tasarımıdır; her yeni düşünce, yeni bir varoluş tarzının ifadesidir (Aras, 2020: 91). Kavram yaratımı, yalnızca felsefi değil, aynı zamanda etik bir eylemdir. Çünkü kavram yaratmak, var olan düşünme kalıplarını aşmak, yeni bir yaşam biçimi önermek anlamına gelir. Bu yönüyle düşünmenin etkinliği, varoluşun dönüşümünü de içerir. Düşünen özne, kavram yaratırken kendisini de dönüştürür; artık bilgiye sahip olan değil, farkın üretiminde yer alan bir varlık haline gelir (Batur, 2017: 84).

Deleuze’de düşünmenin etkinliği, bir tür direnç biçimidir. Düşünmek, her türlü dogmatik imgeye, yerleşik anlamlara, temsilci yapılara karşı koymaktır. Bu nedenle her düşünme eylemi, bir özgürleşme hareketidir. Kavram yaratmak, düşünceyi özgürleştirir; çünkü kavramlar, yalnızca düşünsel değil, varoluşsal devrimlerdir (Koç, 2018: 95). Deleuze’de düşünmenin etkinliği, kavram yaratma gücüyle tanımlanır. Düşünmek, bir şeyi yeniden üretmek değil, yeni bir anlam alanı kurmaktır. Bu yönüyle Deleuze’ün düşüncesi, klasik felsefenin edilgin bilgi modelinden koparak, yaratıcı, üretken ve dönüşümsel bir düşünme anlayışı ortaya koyar. Düşünmenin neliği, burada en açık biçimiyle görünür: düşünmek, farkın içkin üretimini kavramsal düzeyde devam ettirmektir (Aras, 2020: 94).

3.2. Deleuze’de Düşünmenin Neliği

Gilles Deleuze’e göre düşünmek, klasik felsefenin yüzyıllardır varsaydığı biçimiyle doğal, kendiliğinden ve iradi bir etkinlik değildir; aksine düşünme, öznenin iradesine rağmen ona musallat olan, onu yerinden eden ve sarsıcı bir biçimde maruz bırakan bir zorunluluk halidir. Bu nedenle düşünmenin neliğini anlamak, önce düşünmenin nasıl mümkün olduğu sorusunu klasik anlamıyla tersyüz eden bir perspektif gerektirir. Deleuze, *Fark ve Tekrar* adlı eserinde düşünmenin başlangıç noktasını iyi niyetli bir sorgulama ya da metodik bir yönelim değil, şiddetli bir karşılaşma olduğunu söyler. Bu karşılaşma bir kavramla, bir sanat yapıtıyla, bir duyumla, hatta beklenmedik bir olayla gerçekleşebilir; fakat her koşulda öznenin konumunu altüst eden ve onu düşünmeye zorlayan aşkınsal bir güç içerir. Düşünmek artık bir eylem değil, bir edilginliktir; özne düşünceyi üretmez, bilakis düşünceye tutulur. Deleuze burada düşüncenin kaynağını akılda değil, bedende, duyularda ve olayların içkin sürekliliğinde arar. Bu yaklaşım, Descartes’ın “düşünüyorum öyleyse varım” önermesini kökten tersyüz eder; çünkü Deleuze’e göre insan düşündüğü için var değildir, aksine varoluşu onu düşünmeye maruz bıraktığı için düşünür.

Bu düşünme modeli, Deleuze’ün klasik felsefe tarihinde eleştirdiğı “dogmatik düşünce imgesine” karşı konumlanır. Ona göre tüm geleneksel felsefe, düşünmeyi sanki kendisine doğal olarak yönelen iyi niyetli bir yetiymiş gibi varsayar; akıl, doğruyu arzulayan ve yanlıştan kaçınan yüce bir töz olarak yüceltilir. Oysa bu varsayım, düşünmenin hakiki dinamiğini perdeleyen ideolojik bir kurgudur. Deleuze’e göre düşünce çoğu zaman düşünmek istemeyen, hakikate kayıtsız kalan, hatta yanlış

ve bayağılığı yeniden üreten güçlerle doludur. Bu yüzden düşünceye hakikati zorla kabul ettiren şey ne mantıksal ilkeler ne de aklın doğuştan meyilleridir; gerçek düşünme ancak bir travma, bir sarsıntı sonucunda doğar. Bu bakımdan düşünme, epistemolojik bir çaba olmaktan önce ontolojik bir kırılmadır. İnsan düşünmeye karar verdiği için değil, düşünce tarafından yarıldığı için düşünür. Bu nedenle Deleuze, düşünmenin topolojisini kartezyen öznenin iç alanından çıkarıp olayların, duygulanımların ve duyumsal titreşimlerin dışsal alanına yerleştirir.

Düşünmenin bu aşkınsal nitelikteki dışsallığı, Deleuze için yalnızca bilişsel bir kırılmayı değil, aynı zamanda bedensel ve duyusal bir deneyimi ifade eder. Anlamın Mantığında düşünceyi bir olay olarak kavrar; olay, gerçekleşen bir şey değil, gerçekleşme imkânını sürekli devindiren bir yüzey titreşimidir. Bu titreşim kimi zaman bir sanat yapıtının karşısında, kimi zaman beklenmedik bir acı anında, kimi zamanda da dilde meydana gelen ani bir kırılmayla ortaya çıkar. Düşünce, bu bağlamda, öznenin iç dünyasında gerçekleşen sessiz bir muhasebeden ziyade, dış dünyanın beden üzerindeki etkilerinin yarattığı titreşimsel bir yankıdır. Bu nedenle Deleuze’de düşünmenin neliği sorusu, aynı zamanda düşüncenin hangi bedenlerde, hangi duyumsal koşullarda meydana geldiği sorusuna dönüşür. Düşünmek, bedenin kuvvetlerini dönüştürmek, duyuları yeniden düzenlemek ve algılananı başka bir düzlemde yeniden kurmak demektir.

Bu bağlamda Deleuze, düşünmeyi yalnızca kavramsal bir etkinlik olarak değil, aynı zamanda duyumsal bir yaratım olarak ele alır. *Kritik ve Klinik* adlı eserinde düşünmeyi bir edebi sağlık sorunu olarak niteler. Düşünür, tıpkı bir yazar ya da bir sanatçı gibi, düşüncelerini tedavi etmek ve sağlıklı kılmak için yeni biçimler icat etmek zorundadır. Bu bağlamda felsefe, yalnızca hakikati ifade eden bir söylem değil, aynı zamanda yaşamı dönüştüren bir pratik haline gelir. Felsefi düşünce, kavramları sabitlemek yerine onları sürekli yeniden yaratır; her kavram, düşüncenin içinden geçtiği özgül bir deneyimin sonucu olarak doğar. Düşünmek, bu nedenle, bir bilgi üretiminden çok bir varoluş değil, aynı zamanda bedensel, sanatsal ve duygulanımsal bir stratejidir.

Deleuze bu görüşüyle felsefeyi yalnızca akademik bir disiplin olmaktan çıkarır ve onu yaşamın içkin akışıyla ilişkilendirir. Ona göre düşünce, yalnızca filozoflara özgü değildir; çocuğun oyununda, köpeğin bakışında, göçebe bir halkın ritminde, hatta

bir taşın sessizliğinde bire bir düşünce potansiyeli vardır. Bu görüş, düşünmeyi insana ve akla özgü bir ayrıcalık olmaktan çıkararak evrensel ve dağıtık bir sürece dönüştürür. Düşüncenin öznesi artık tekil bir bilinç değil, çoklukların iç içe geçtiği kolektif bir akıştır. Bu akış kimi zaman sanatın çizgilerinde, kimi zaman bilimin formüllerinde, kimi zaman da politikanın öfkesinde belirir. Düşünmek, bu açıdan, dünyayı kavramak değil, dünyayla yeni bağlar kurmaktır.

Düşünmenin bu yaratıcı ve kolektif boyutu, Deleuze'ün bilgi felsefesinden ziyade ontolojiye yaslanan yaklaşımının bir sonucudur. Ona göre düşünce, temsil edilen bir içerik ya da kavranan bir nesneye yönelen bilinç edimi değil, farklılıkların birbirine temas ettiği gerilimli bir güç alanıdır. Bu güç alanında kavramlar sabit anlamlar değil, karşılaşmaların ürünü olan geçici kristalleşmelerdir. Bu nedenle Deleuze için düşünmenin doğruluğundan ziyade verimliliği önemlidir; düşünce bir şeyi doğru biçimde açıklıyorsa değil, yeni ilişkiler kurulabiliyor ve yeni yaşam biçimlerine kapı aralayabiliyorsa değerlidir. Bu ölçüt, klasik epistemolojinin doğruluk merkezli ölçütlerini geçersiz kılar ve yerine güç, etki ve açılım temelli etik estetik bir ölçüt yerleştirir. Böylece düşünme bir yargı verme aracı olmaktan çıkar, bir oluş pratiğine dönüşür.

Bu oluş pratiği, Deleuze'ün Spinoza ve Nietzsche'den devraldığı etkinlik anlayışıyla yakından bağlantılıdır. Ancak Deleuze, bu filozofların düşüncelerini yalnızca yorumlamakla kalmaz, onları düşüncenin bugünkü hallerine uygulanabilir dinamik formlar haline getirilir. Spinoza'da düşünce ve beden arasındaki paralellik, Deleuze'de düşünceyi bedensel karşılaşmaların ürettiği güç derecelerine bağlayan radikal bir perspektife dönüşür. Nietzsche'deki hakikat yoktur, yalnızca yorumlar vardır tezi, Deleuze'de düşünce yoktur, düşünceleri icat eden karşılaşmalar vardır formuna bürünür. Böylece düşünmenin neliği, epistemik bir faaliyet olarak değil, güçlerin düzenlenmesi ve yaşamın yoğunluklarının yönetilmesi olarak kavranır. Bu noktada düşünce ne yalnızca öznenin içsel yetisi ne de yalnızca dış dünyanın etkisidir; düşünme, ikisi arasındaki gerilim alanının titreşimli bir ifadesidir.

Düşünmenin bu titreşimsel doğası, Deleuze'ün duyumsal düşünce kavramıyla daha da belirginleşir. Ona göre gerçek düşünme, kavramsal soyutlamalarla değil, duyumlarla başlar. Duyum, ne yalnızca duyusal bir algı ne de salt psikolojik bir izlenimdir; duyum, bedenin dünyayla karşılaşmasında ortaya çıkan güç aktarımıdır.

Bu aktarım, düşüncenin ilksel malzemesidir. Deleuze'ün sanatla felsefe arasındaki ilişkiyi bu kadar yakın kurmasının nedeni de budur; çünkü sanat, düşüncenin duyumsal boyutunu en saf haliyle açığa çıkaran alandır. Özellikle resim ve müzik, kavramdan önce gelen bir düşünme biçimi üretir; bu nedenle düşünmenin neliği yalnızca kavramsal değil, aynı zamanda duyusal ve estetik olarak anlaşılmalıdır. Bu yaklaşım, klasik felsefenin duyuları aklın altında konumlandıran hiyerarşik düzenini ortadan kaldırır ve düşünceyi hem görsel hem işitsel hem de dokunsal bir süreç olarak yeniden tanımlar.

Bu bağlamda Deleuze'ün düşünme anlayışı yalnızca bireysel değil, aynı zamanda politik bir boyuta sahiptir. Çünkü düşünmek, mevcut iktidar yapılarını onaylamak yerine onları dönüştürme potansiyelini içinde taşır. Deleuze'e göre düşünemeyen toplum, yalnızca bilgisiz olan değil, kendisine dayatılan düşünce biçimlerini tekrar eden ve onları yeniden üreten toplumdur. Bu nedenle düşünmek, bir direnç eylemidir. Hakikati onaylamak değil, hakikati yeniden kurmak; dünyayı temsil etmek değil, dünyayı başka biçimde üretmektir. Bu bağlamda Deleuze için düşünmenin en temel ölçütü, yaratıcı güçtür. Yaratmayan düşünce, düşünce değildir. Deleuze de düşünmenin neliği, klasik felsefenin sunduğu tanımların ötesine geçen radikal bir dönüşüm içerir. Düşünmek, iradi bir sorgulama değil, bedensel ve duyumsal bir karşılaşmanın sonucunda ortaya çıkan zorunlu bir oluş halidir. Düşünme, öznenin egemenliği altında değil, güçlerin çatışmasında şekillenen kolektif bir akıştır. Hakikat, aklın yücelttiği sabit bir ilke değil, yaşamın deneyimleriyle sürekli yeniden kurulan bir ilişkidir. Bu nedenle Deleuze'e göre düşünmek her şeyden önce bilmekten çok, dünyayı dönüştürmektir. Düşünmenin neliği sorusu, bu bağlamda, yalnızca felsefi bir merak değil, varoluşsal bir zorunluluktur. Çünkü düşünce bizi özgür kılan şey değil; özgürlüğe zorlayan sarsıcı bir karşılaşmadır.

Deleuze'e göre düşünmek, bilinçli bir tercihin değil, dışarıdan gelen bir şokun ürünüdür. Ona göre insan kendi kendine düşünmeye başlamaz; düşünce daima bir zorlamanın bir karşılaşmanın, mevcut kavrama düzenini dağıtan beklenmedik bir etkinin sonucudur. Bu nedenle düşünme değildir; alışkanlıkların tekrarı, yargıların otomatik işleyişi, dilin tortulaşmış kalıplardır. Gerçek düşünce ise tüm bu konforlu takrarları kıran bir etkiyle başlar. Deleuze bu etkinin bir "şiddet" taşıdığını söyler; bu şiddet fiziksel olmaktan çok, kavramsal olan yerinden eden bir güçtür. İnsanın

düşünmeye başlaması, aslında düşünölmek istenmeyen bir şeyle yüzleşmesiyle mümkündür. Bu yüzden düşünmek, bir şeyi olduğu gibi temsil etmek değil, onu yeniden kurmak, ona dair yeni bir ifade biçimi icat etmektir. Deleuze'ün terminolojisinde düşünce, kendisine verilmiş olanı açıklayan değil, verileni aşan bir yaratım sürecidir. Kavram bu yüzden keşfedilen değil, icat edilen bir şeydir. Her düşünce eylemi dünyada zaten var olan anlamları ortaya çıkarmak yerine, dünyada daha önce hiç var olmamış bir anlam çizgisi açar. Bu açıdan bakıldığında düşünmek, geçmişe dönük bir yorum faaliyeti değil; ileriye dönük bir kurulum ve inşa hareketidir. Bir sorunla karşılaşmak, o sorunun cevabını aramak değil; o sorunun ne olduğuna dair bizzat yeni bir form vermektir. Çünkü sorunlar hazır değildir; onları tanımlama biçimimiz düşünceden doğar.

Düşünmenin bu yaratıcı niteliği, onu aynı zamanda tehlikeli bir faaliyet haline getirir. Zira düşünmek, kendimizi ve dünyayı sabitleyen kategorilerin geçiciliğini fark ettirir. Deleuze'e göre bu fark ediş sadece teorik bir kavrayış değil; varlığın bizzat dokusuna işleyen bir dönüşümdür. Düşünce, kendini doğrulayan bir zihin işlemi değil, oluş halindeki bir hareket, bir dönüşüm sürecidir. Bu nedenle gerçek düşünce, bir sonuca ulaşmakla değil; sürekli olarak yeni başlangıçlar açmakla tanımlanmalıdır. Her düşünce, başka bir düşünceye gebe kalmalı; her kavram, yeni kavramlara kapı aramalıdır. Düşünmek bu anlamda biten değil, sürekli yaşayan bir süreçtir. Dolayısıyla Deleuze'ün Perspektifinde düşünme, bir hakikate ulaşmak değil, hakikatin kendisini çoğaltmaktır. Hakikat tekil değil, daima çoğuldur; çünkü her düşünce eylemi hakikati yeniden üretir. Bu yüzden düşünmek, cevap vermek değil; soruyu yeniden sormaktır ve belki de en radikal olanı şudur: düşünmek, insanı insan yapan şey değildir; tam aksine, insanı kendi sınırlarının dışına taşıyan bir güçtür. Düşünce, özneyi kuran değil, özneyi sürekli yerinden oynatan bir akıştır. O halde düşünmek, kendimiz hakkında bildiğimizi sandığımız her şeyi askıya alarak, henüz kim olduğumuzu bilmediğimiz bir eşiğe adım atmaktır (Deleuze, 1968, s. 182).

3.3. Deleuzcü Düşünme Biçiminin Felsefi Düşünceye Katkısı

Deleuze'ün düşünme anlayışı, felsefe tarihinde hâkim olan dogmatik düşünce geleneğine yönelik radikal bir kopuşun tartışılması açısından kritik bir eşiğe karşılık gelir. Klasik epistemolojik anlayışta düşünme, öznenin iradi biçimde hakikate yönelmesi, bilinçli bir çabayla nesneyi temsil etmesi ya da zihinsel yapıların

düzenlenmesi şeklinde kavranmıştır. Sokrates'ten Descartes'a, Kant'tan Hegel'e uzanan bu çizgide düşünmenin temel itici gücü merak, şüphe ya da rasyonel sorgulama olarak görülür. Oysa Deleuze'e göre bu anlatı bütünüyle kurgusaldır; düşünce kendiliğinden işlemekte, zihin hakikate doğal bir eğilim taşımakta değildir. Bilakis düşünce ancak bir “şok”, bir “zorunlu karşılaşma”, öznenin yerinden edilmesi anlamında bir “şiddet” aracılığıyla harekete geçer (Deleuze, 2015, s. 212). Bu noktada Deleuze'ün tavrı, düşünceyi öznenin kontrolünden çıkararak onu bir tür dışsal itkilerin içkin etkisine bağlar. Düşünme artık bir “çaba” değil, bir “maruz kalma”dır. Dogmatik düşünce, tam da bu zorunlu karşılaşmayı inkâr eden, düşünmeyi sanki her koşulda erişilebilir, güvenli, sistematik bir işlem gibi sunan yanılsamadır. Deleuze'ün “asla düşünmeyiz, düşünmeye mecbur ediliz” ifadesi, bu yanılsamayı dağıtmayı amaçlayan felsefi bir hamledir.

Bu bağlamda Deleuze'ün klasik epistemolojiyle kurduğu tartışma, salt teorik bir ayrışma değil, düşünme eyleminin ontolojik statüsüne dair yeni bir zeminin ilanıdır. Temsilci düşüncenin mantığında nesne, özne tarafından kavranmak üzere sabitlenmiş bir “karşı” olarak durur; düşünme de bu karşılaşmanın zihinsel modelde yeniden kurulmasıdır. Oysa Deleuze, temsilin bu konforunu reddeder ve hakikati ancak temsil edilemez olanın, yani kavramı parçalayarak onu yeni biçimlere zorlayan bir farklılığın ürünü olarak düşünür. Bu nedenle Deleuze için düşünme, uyum sağlayarak değil, uyumsuzlukla baş ederek mümkün olur. Düşünceyi oluşturan şey “ortak duyu” değil, “ortak duyunun askıya alınmasıdır”. Dolayısıyla Deleuze, düşünmeyi birliğe ulaşan bir sentez süreci değil, çokluklar arasındaki bir gerilim olarak konumlandırır; bu anlamıyla düşünme, hep eksik, hep kesintili, hep risklidir. Klasik felsefenin özne merkezli güvenli yapısına karşı, Deleuze düşünceyi sürekli tehdit altındaki, ama tam da bu nedenle yaratıcı bir süreç olarak düşünür.

Bu düşünüş biçimi, yalnızca felsefi epistemolojiye yöneltilmiş bir eleştiri değil; çağdaş dünyanın düşünme krizine ilişkin güçlü bir uyarıdır. Günümüz toplumlarında düşünmenin iradi, bilinçli bir faaliyet olduğu yönündeki dogmatik varsayım hâlâ hükmünü sürdürmektedir. Eğitim sistemleri bireye “düşünmeyi öğretme” iddiasıyla kurgulanır; oysa gerçek düşünme, normatif bilgi aktarımlarıyla değil, bireyin yerleşik yargılarından sarsılmasıyla mümkündür. Deleuze'ün bakışıyla değerlendirildiğinde, ezbere dayalı sınav sistemleri ya da ideolojik eğitim modelleri, hakiki düşünme

koşullarını sağlayamaz; aksine düşünmeyi donuklaştırır. Bugünün toplumsal yapısında sosyal medya algoritmaları, hazır yorum kalıpları, hızlı tüketilen bilgiler bireyi düşünmekten çok tepki vermeye iter. Böyle bir çağda düşünme, Deleuze’ün söylediği gibi bir karşılaşmayı gerektirir; yalnızca dışsal bir olayla değil, kişinin kendi kendisine yabancılaşmasıyla gerçekleşir. “Düşünmek istiyorum” demek yetmez; düşünmeye, ancak beklenmedik bir şeyle karşılaştığımızda zorlanırız.

Klasik rasyonalizmin düşünceyi bilinçli bir yönelim olarak tanımlamasının aksine Deleuze, düşünmenin bilinçle değil, bilinçdışının yaratıcı potansiyelleriyle ilişkili olduğunu savunur. Bu yaklaşım modern psikolojinin bazı bulgularıyla da örtüşür; zira düşünce çoğu zaman kontrol edilemez çağrışımlar, rastlantısal bağlantılar, duyuşal şoklar üzerinden ilerler. Deleuze’ün felsefesi, bu dağınıklığı bir kusur değil, düşüncenin gerçek üretkenliği olarak görür. Dolayısıyla düşünme, bir düzen arayışı değil; düzeni bozan, yeni bir biçim arayan bir güçtür. Bu açıdan bakıldığında, düşünmeyi “aklı yerli yerine oturtmak” olarak tanımlayan klasik felsefeler, tam da düşüncenin hakikatini gözden kaçırır. Deleuze’ün eleştirisi, akli yok saymak değil; aklın kendini aşan güçlere açılması gerektiğini savunur.

Deleuze’ün dogmatik düşünce eleştirisi, yalnızca teorik sistemlere değil, bireysel yaşantıya da yöneliktir. İnsan çoğu zaman düşündüğünü sanarak aslında sadece yargılarını tekrarlar. Günümüzde “fikrim var” demekle “düşünüyorum” demek birbirine karıştırılmaktadır. Oysa düşünce, fikir sahiyetiyle değil, kendi fikrini bile riske atabilme cesaretiyle başlar. Deleuze’ün felsefesi bu cesareti talep eder; düşünmeyi bir “alışkanlık” olmaktan çıkarıp bir “olay”a dönüştürür. Bu nedenle Deleuze için düşünmek, doğruluğu teyit etmek değil, mümkünü keşfetmektir. Bu tutum, etik ve politik düzeyde de radikal sonuçlar doğurur. Zira düşüncenin dogmatik biçimleri genellikle iktidar ilişkileriyle bağlantılıdır; birey neye nasıl inanması gerektiğini bilirken, gerçek düşünme bu bilgiyi kırar ve kişiyi kararsızlığa, belirsizliğe iter. Deleuze’ün düşünce imgesi tam da bu belirsizliği verimli kılmak ister.

Bugünün dünyasında düşünceyi yeniden tartışmak, Deleuze’ün sunduğu bu perspektif olmadan eksik kalacaktır. Zira düşünme artık yalnızca felsefi bir problem değil; toplumsal bir direnç biçimi, hayatta kalma stratejisi haline gelmiştir. Hakikat sonrası çağ söylemleri, yapay zekâ temelli otomatik içerik üretimleri, kitlelerin refleksif davranış kalıpları karşısında düşünmek, bir ayrıcalık değil, bir zorunluluktur.

Deleuze bu zorunluluğu ahlaki bir çağrıya değil, ontolojik bir dinamiğe bağlar: Düşünme, ister istemez gerçekleşen bir olaydır; fark, bu olaya ne kadar direndiğimiz ya da ne kadar açıldığımızdır. Dogmatik düşünce kendi güvenli kabuğunda kalmak ister; oysa düşünmenin gerçek deneyimi bu kabuğu çatlatır.

Sonuç olarak Deleuze'ün düşünme anlayışı, klasik felsefi temsillerden hem epistemolojik hem etik hem de ontolojik düzeyde ayrışan güçlü bir tartışma alanı açar. Düşünmeyi bir görev ya da yeti değil, bir karşılaşma ve dönüşüm olarak kavramak, yalnızca teorik bir öneri değil; çağdaş düşünsel tıkanmaları aşmak için pratik bir stratejidir. Deleuze'ün eleştirisi, düşünmeyi bir “imkân” olmaktan çıkarıp bir “mecburiyet” haline getirir; çünkü düşünmemek, artık mümkün değildir. Bu zorunluluk, dogmatik düşünceyi altüst eden asıl güçtür.

SONUÇ

Bu çalışma, Deleuze’de düşünmenin neliğini sorgularken, felsefe tarihinde düşünme anlayışının farklı evrelerini yeniden ele almıştır. Klasik felsefi gelenekte düşünme, çoğunlukla öznenin bilme yetisi ve duyuların sağladığı verilerle özdeşleştirilmiştir (Descartes, 1992). Bu yaklaşımda düşünme, öznenin hazır bilgi kategorilerini harekete geçirmesiyle gerçekleşen bir süreç olarak kabul edilir; dolayısıyla düşünce, genellikle pasif bir alım ve temsilden ibaret sayılmıştır. Deleuze açısından ise bu anlayış yetersizdir; çünkü düşünme, pasif bir alım değil, özneyi zorlayan ve onu alışılmış düşünce kalıplarının ötesine taşıyan aktif bir süreçtir (Deleuze, 2015).

Klasik felsefede duysal düşünce, bilginin ve hakikatin temel kaynağı olarak görülür. Duyular aracılığıyla elde edilen veriler, düşüncenin yapı taşlarını oluşturur ve düşünme süreci, bu verilere dayanarak mantıksal çıkarımlar yapmayı içerir. Ancak bu yaklaşım, düşünmenin yaratıcı ve dönüştürücü yönünü göz ardı eder. Deleuze, duysal verilerin temsil edilmesinin ötesine geçer ve düşünmeyi, özneyi rahatsız eden, onu mevcut bilgi ve algı sınırlarını aşmaya zorlayan bir etkinlik olarak tanımlar (Kara, 2018). Bu bağlamda, Deleuze’de düşünme, pasif bir bilgi alımı değil; sürekli bir karşılaşma ve zorlanma olayıdır. Yeni olasılıklar ve varlık kipleri yaratır. Düşünme süreci, bir karşılaşma ve zorlanma aracılığıyla özneyi alışılmış düşünce kalıplarının ötesine taşır. Böylece fark, sadece bir kavramsal araç değil, aynı zamanda düşünmenin ve yaratıcı oluşun temel dinamiğidir oluş, karşılaşma ve zorlamanın birleşimi, Deleuze’de düşünmenin özünü oluşturur. Düşünmek, pasif bir süreç değil; beklenmedik karşılaşmaların zorlamasıyla ortaya çıkan aktif bir olaydır. Bu süreçte özne, kendini alışılmış kimlik ve algı kalıplarının ötesinde yeniden inşa eder. Yaratıcılık, düşünmenin sonucu değil, sürecin kendisidir; çünkü yeni farklar ve olasılıklar ancak böyle bir zorlamayla ortaya çıkar. Bu bağlamda Deleuze’de düşünme, bir bilgi edinme faaliyeti olmaktan çok, yaşamın ve varlığın yeniden kurulması sürecidir.

Bu çalışmada tartışılan dogmatik imgeden kaçış, sadece teorik bir mesele değil; aynı zamanda ontolojik ve yaşamsal bir gerekliliktir. Dogmatik imgeler, düşüncenin durağanlaşmasına ve yaratıcı potansiyelinin yok olmasına neden olur. Deleuze, düşünmenin ancak bu imgelerden arınarak ve öznenin rahatsız edilmesine izin vererek

gerçek anlamda ortaya çıkabileceğini belirtir. Bu rahatsızlık, düşünmenin kıvılcımını üretir ve özneyi yeni oluşlara açar. Deleuze’de düşünmenin neliği, beklenmedik karşılaşmaların zorlamasıyla başlar, dogmatik kalıplardan kaçışı gerektirir ve özneyi yaratıcı bir oluş sürecine dönüştürür. Düşünmek, bilinenin tekrarı değil; hiç bilinmemiş olanı ortaya çıkarma sürecidir. Oluş, fark, karşılaşma ve zorlamanın iç içe geçtiği bu süreç, Deleuze’e göre düşünmenin temel doğasını ortaya koyar ve onu yalnızca bir zihinsel etkinlik olmaktan çıkarıp, varlığın yaratıcı bir biçimde yeniden kurulması hâline dönüştürür.

Buna ek olarak Gilles Deleuze’de düşünme anlayışı, klasik felsefi yaklaşımlardan radikal bir biçimde ayrılarak düşünmenin ontolojik ve yaratıcı boyutunu ön planını da çıkarmaktadır. Deleuze için düşünme, yalnızca var olanın yansıtılması veya bilgi edinme süreci değildir; düşünme, varoluşun kendisini dönüştüren, gerçekliği yeniden üreten bir etkinliktir. Bu bağlamda düşünme, geleneksel anlamda öznenin pasif bir bilgi alıcısı olarak konumlandığı epistemik yaklaşımlardan ziyade, bir eylem bir üretici olarak ele alınır. Düşüncenin bu üretken karakteri, onun yalnızca zihinsel bir süreç değil, aynı zamanda ontolojik bir zorunluluk olduğunu göstermektedir (Deleuze, 1990, s. 14). Deleuze’ün düşünce anlayışında öne çıkan bir diğer husus, düşünmenin sürekli olarak farklılık ve tekrar üzerine inşa edilmesidir. Düşünme, sabit bir kavrayış ya da dogmatik bilgi formu üzerinden değil, farklılıkları ve yeni ilişkiler yaratma potansiyelini takip eden bir süreç olarak ortaya çıkar. Bu yaklaşım, dogmatik düşüncenin sınırlarını aşar ve düşünceyi risk alan, deneyimleyen ve dönüştüren bir etkinlik haline getirir. Deleuze’ün fark ve tekrar kavramları, düşüncenin sabit, durağan ve tamamlanmış bir yapı olmadığını, aksine sürekli hareket eden, yenilenen ve dönüştürülen bir süreç olduğunu ortaya koyar (Deleuze, 1994, s. 22).

Tez boyunca incelenen metinler ve literatür ışığında, Deleuze’ün düşünmeyi ontolojik bir zemine oturtması, felsefi üretkenliğin özünü yeniden tanımlar. Düşünme, yalnızca zihinsel bir faaliyet değil; aynı zamanda varoluşun yaratıcı ve deneyimleyici bir açılımıdır. Deleuze, düşünmenin yalnızca doğruyu bulma veya mevcut gerçekliği kavrama amacına indirgenemeyeceğini, aksine düşüncenin yeni gerçeklikler üretme kapasitesine sahip olduğunu savunur. Bu perspektif, felsefi Pratik için hem metodolojik hem de ontolojik bir genişleme sağlar. Böylelikle düşünme, yalnızca

bilgiye ulaşmak değil, aynı zamanda varoluşu yeniden inşa etmek için gerekli bir süreç olarak konumlanır. Deleuze’de düşünmenin neliği, epistemolojik geleneklerden radikal bir kopuşu temsil eder. Düşünce, sadece bir temsil veya kavrayış aracı değil, farklılıkları ortaya çıkaran, ilişkileri dönüştüren ve yaratıcı bir varoluş pratiği olarak kendini gösterir. Bu bağlamda düşünmenin anlamı, dogmatik sınırların ötesine geçerek, sürekli bir üretim ve deneyim süreci olarak yeniden tanımlanır. Düşünce, varoluşun kendisiyle ilişkili olarak aktifleşir; bir anlamda düşünmek, varoluşu düşünmek, varoluşu dönüştürmektir. Bu anlayış, Deleuze felsefesinde düşünmenin hem yöntemsel hem de ontolojik boyutunu bir araya getirerek, felsefi pratikte düşüncenin radikal bir biçimde yeniden ele alınmasını mümkün kılar.

Deleuze’ün düşünme anlayışı, düşüncenin yalnızca bireysel bir etkinlik olmadığını, aynı zamanda kolektif ve ilişkisel bir boyuta sahip olduğunu da ortaya koyar. Düşünme, farklılıkları ve çoğullukları bir araya getiren bir süreç olarak, yalnızca öznenin zihninde değil, ilişkiler ağı içinde işler. Bu yaklaşım, düşünmenin sınırlarını genişleterek, epistemolojik ve ontolojik bağlamda hem bireysel hem de toplumsal düzeyde etkin bir üretim biçimi olarak anlaşılmasını sağlar. Deleuze için düşünme, dünyayı yorumlamaktan ziyade, dünyayı yeniden kuran bir etkinliktir; bu yüzden felsefi pratiğin merkezinde yaratıcı bir sorumluluk bir risk alma durumu vardır (Deleuze & Guattari, 1980, s. 8).

Tezde alınan farklı metinler ve yorumlar ışığında, Deleuze’de düşünmenin neliği sorgulaması, dogmatik ve geleneksel düşünce kalıplarına karşı sürekli bir eleştirel duruş içerir. Dogmatik düşünce, düşüncenin üretkenliğini sınırlayan, farklılık ve yeniliği bastıran bir yapı olarak görülür. Deleuze, düşünmenin özgürleşmesi için bu sınırları aşmayı, sabit kavrayışları ve ezberlenmiş kategorileri kırmayı gerekli görür. Böylece düşünce, yalnızca bilgi edinme süreci değil, aynı zamanda varoluşun kendisini sorgulayan, dönüştüren ve yeniden üreten bir etkinlik haline gelir. Düşünce bu noktada, öznenin pasif bir alıcı olma rolünden çıkarak, yaratıcı bir eylemin merkezine yerleşir.

Deleuze’de düşünmenin neliğinin önemi, felsefi düşüncenin metodolojik ve ontolojik boyutlarının birbirinden ayrılamaz bir şekilde iç içe geçmesinden kaynaklanır. Düşünme, varoluşun kendisiyle ilişkilendiğin sürece anlam kazanır; düşünmenin üretkenliği, varoluşun dönüştürücü potansiyelini ortaya çıkarır. Bu

bağlamda, Deleuze’de düşünmenin neliği, klasik felsefe anlayışından radikal bir kopuşu temsil eder. Klasik duyuşal düşünce ve dogmatik imge anlayışları, düşünmenin potansiyelini sınırlarken; Deleuze’ün aşkınsal duyum ve yaratıcı oluş anlayışı, düşünmeyi dinamik, açık ve sürekli yenilenen bir süreç hâline getirir. Böylece düşünme, öznenin etkinliği, yaratıcı fark üretimi ve varlığın yeniden kurulmasıyla eş zamanlı olarak ilerler ve modern felsefi tartışmalara yeni bir boyut kazandırır. Bu çerçevede, Deleuze’ün düşünmenin neliği soruşturması, modern felsefi tartışmalara önemli katkılar sunar. Düşünme, sabit, dogmatik ve durağan bir kavram olmaktan çıkarak, sürekli, üretim ve dönüşüm içinde bir etkinlik olarak anlaşılır. Düşünce, varoluşun kendisiyle etkileşime girerek, farklılık ve çoğulluk üretir; bu yönüyle Deleuze’ün felsefesi, düşüncenin özgün işlevini ve ontolojik önemini bir kez daha vurgulamış olur. Böylelikle, Deleuze’ün düşünme neliği, aynı zamanda felsefi pratiğin ve varoluşun temel bir bileşeni olarak konumlanır.

Bu tez çalışması kapsamında Deleuze’de düşünmenin neliği incelenmiş ve klasik felsefe anlayışıyla karşılaştırılmıştır. Bu doğrultuda yapılan analizler ışığında, düşünme pratiğini geliştirmeye yönelik öneriler sunulabilir. Öncelikle, akademik çalışmalarda düşünmeyi yalnızca bilgi edinme süreci olarak görmek yerine, yaratıcı bir oluş ve fark üretme süreci olarak ele almak önemlidir. Bu yaklaşım, öğrencilerin ve araştırmacıların düşünme eylemini daha dinamik ve üretken bir şekilde gerçekleştirmelerine katkı sağlar.

İkinci olarak, dogmatik imgeden kaçışın teşvik edilmesi önerilmektedir. Klasik ve geleneksel düşünce kalıpları, düşüncenin sınırlarını daraltmakta ve yaratıcı potansiyelini sınırlamaktadır. Eğitim ve araştırma ortamlarında, öğrencilere ve araştırmacılara alışılmış düşünce kalıplarının ötesine geçme cesareti verilmelidir. Bu, düşünmeyi bir zorunluluk ve sarsıcı karşılaşma olarak deneyimleme imkânı sunar ve Deleuze’ün aşkınsal duyum kavramına dayalı bir düşünce pratiğinin oluşmasına katkı sağlar (Kara, 2018).

Üçüncü olarak, düşünme sürecinde fark yaratma ve karşılaşma deneyimlerinin teşvik edilmesi gerekmektedir. Deleuze’ün felsefesinde düşünme, yalnızca tekrarlayan bir zihinsel işlem değil; yeni olasılıklar ve varlık kipleri üretme etkinliğidir. Akademik ve yaratıcı çalışmalar, katılımcıların alışılmış bilgi ve algı sınırlarını aşmalarını

sağlayacak deneyimler sunmalıdır. Bu bağlamda, projeler ve araştırmalar, risk alma, belirsizlikle yüzleşme ve yenilikçi fikirleri ortaya çıkarma olanakları sağlamalıdır.

Dördüncü olarak, eğitim ve araştırma süreçlerinde oluş kavramının dikkate alınması önerilir. Düşünme eylemi, varlığın yeniden kurulması ve yaratıcı bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Bu anlayış, katılımcıların düşünmeyi yalnızca bilişsel bir faaliyet olarak değil, aynı zamanda ontolojik ve yaratıcı bir süreç olarak deneyimlemelerini sağlar. Oluşun farkındalığı, bireyleri düşünceyi sürekli yenilemeye ve yaratıcı potansiyellerini ortaya çıkarmaya yönlendirir (Deleuze, 2015).

Beşinci olarak, akademik programlarda Deleuze'ün düşünce anlayışına dayalı uygulamalı etkinliklerin artırılması önerilmektedir. Tartışma grupları, yaratıcı yazım çalışmaları, problem çözme ve proje tabanlı öğrenme gibi yöntemler, öğrencilerin düşünmeyi deneyimlemelerini ve dogmatik kalıplardan çıkmalarını kolaylaştırır. Bu yöntemler, düşünme pratiğinin yalnızca teorik olarak değil, aynı zamanda deneyimsel olarak da benimsenmesini sağlar.

Altıncı olarak, araştırma ve akademik çalışmalarda Deleuze'ün kavramları üzerine daha fazla odaklanılması önerilir. Oluş, fark, karşılaşma, zorlanma ve yaratıcılık kavramları, düşünmenin yenilenmesini ve akademik üretkenliğin artırılmasını sağlar. Bu kavramların pratikte uygulanması, araştırmacıların düşünme süreçlerini daha derin ve kapsamlı bir şekilde deneyimlemelerine olanak verir. Ayrıca, bu yaklaşım, akademik disiplinler arasında daha yaratıcı ve yenilikçi etkileşimlerin oluşmasına katkı sağlar.

Son olarak, düşünme süreçlerinin sürekli gözden geçirilmesi ve eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmesi önerilmektedir. Deleuze'de düşünme, sabit ve hazır bir süreç değil, sürekli değişen ve yenilenen bir oluş olarak tanımlanır. Bu nedenle, araştırmacılar ve öğrenciler, düşünceyi yeniden değerlendirme ve dogmatik sınırları aşma pratiklerini sürekli olarak sürdürmelidir. Bu yaklaşım, hem akademik hem de yaratıcı üretimde sürdürülebilir bir ilerleme sağlar ve Deleuze'ün düşünme anlayışının temel ilkeleriyle uyumludur.

KAYNAKÇA

- Akın, S. (2017). *Aşkînsal duyum ve düşünme*. Ankara: Bilim Akademi Yayınları.
- Akın, H. (2024). Orta çağ düşüncesinde akıl ve iman ilişkisi. İstanbul: Pinhan Yayıncılık
- Aksoy, B. (2019). *Aşkînsal duyum üzerine incelemeler*. Ankara: Bilimsel Kitaplar.
- Ankara Üniversitesi. (t.y.). *Gilles Deleuze'ün özne problemi* [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. PDF.
- Aras, K. (2013). *Gilles Deleuze felsefesinde özne-oluş'un ontolojik tasarımı*
- Aras, K. (2023). *Gilles Deleuze felsefesinde özne-oluş'un ontolojik tasarımı*. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Avcı, İ. B. (2022). *Deleuze'de edebiyatın yaratıcı bir etkinlik olarak felsefede yeri* [Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Aydın, B. (2016). *Oluş ve fark üzerine denemeler*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Batur, S. (2017). *Deleuze Felsefesinde Oluş ve Deneyim*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bergson, H. (2023). *Süre ve Eşzamanlılık*. (Çev. A. Duru). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Cevizci, A. (2022). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Çelik, H. (2015). *Deleuze'de kavram yaratma ve felsefî düşünme*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çetin, M. (2015). *Deleuze'de oluş felsefesi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Deleuze, G. (1994). *Felsefe nedir?* (T. Birkan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Deleuze, G. (2017). *Fark ve tekrar* (B. Yalım & E. Koyuncu, Çev.). İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Deleuze, G. (2001). *Kritik ve Klinik* (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Deleuze, G. (2006). *Sinema 2: Zaman -İmge* (çev. S. Yücesoy). İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Deleuze, G. (2024). *Fark ve tekrar* (B. Türesay, Çev.). İstanbul: Norgunk Yayıncılık.

- Deleuze, G., & Guattari, F. (1983). *Anti-Oedipus: Kapitalizm ve şizofreni* (M. Sönmez, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demir, T. (2017). *Yaratıcı düşünme ve felsefe*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Demirtaş, C. (2016). *Deleuze ve dogmatik düşünceden kaçış*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirtaş, S. (2019). *Felsefi düşünmede karşılaşma*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Descartes, R. (2010). *Yöntem üzerine konuşma* (A. Timuçin & Y. Timuçin, Çev.). İstanbul: İdea Yayıncılık.
- Descartes, R. (1641). *Birinci Felsefe Üzerine Meditasyonlar* (Çev. M. Karagöz). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Dokuz Eylül Üniversitesi. (T.y). *Deleuze ve Hegel üzerine fark ve çelişki kavramları* [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi].
- Erdoğan, L. (2016). *Felsefede karşılaştırmalı yaklaşımlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güzel, A. (2018). *Deleuze'de düşünmenin etkileri*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Hume, D. (2023). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* (Çev. Ö.Ş. Ağır). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İlhan, S. (2017). *Fark ve oluş üzerine denemeler*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Kant, I. (1781). *Saf Aklın Eleştirisi* (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.
- Kant, I. (1788). *Pratik Aklın Eleştirisi* (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.
- Kaptan, F. (2016). *Düşünme tarihinde yaratıcı yaklaşımlar*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kaya, E. (2016). *Deleuze'de felsefi yöntem*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Kesin, F. (2019). *Eleştirel Düşünme ve Felsefi İmge*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Korkmaz, H. (2017). *Felsefede zorlama ve karşılaşma*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Küçükalp, K. (2009). *Deleuze'ün felsefe kavrayışı*. *AraştırmaX*, 277, 131–145.
- Küçükalp, K. (2009). *Deleuze'ün felsefe kavrayışı*. *Felsefe Dünyası*, 1(1), 1–15.
- Küçükalp, K. (2015). *Felsefe Dünyası*. *Dergipark*.

- Ökten, N. (2009). Saf aklın eleştirisi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,
- Özdemir, M. (2015). *Dogmatik imge ve eleştirel düşünce*. Ankara: Pegem Akademi.
- Özkan, B. (2019). *Düşünme ve yaratıcılık ilişkisi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Öztürk, F. (2016). *Deleuze ve modern felsefe*. Ankara: Pegem Akademi.
- Polat, R. (2017). *Dogmatik imgenin eleştirisi*. Ankara: Bilimsel Kitaplar.
- Spinoza, B. (2024). Etika (Çev. S. Belli). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Sadık Erol, Er. (2018). Gilles Deleuze'ün Fark felsefesi: Bergson, Nietzsche ve Spinoza Okuması, İstanbul: Bilgesu Yayıncılık.
- Sarı, H. (2018). *Deleuze ve ontolojik sorgulamalar*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Tunç, R. (2019). *Oluş felsefesi ve yaratıcılık*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Yalçın, R. (2019). *Düşünmenin ontolojik temelleri*. Ankara: Bilim Akademi Yayınları.
- Yıldız, M. (2017). *Dogmatik düşünce ve eleştirel yaklaşımlar*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Yüksel, T. (2018). *Fark kavramının felsefî boyutu*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Zourabichvili, F. (2011). *Deleuze sözlüğü* (A. U. Kılıç, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.